

FILOSOFIA GRECIEI ANTICE pag1-9 Atestarea 1

1. Premisele și caracteristica generală a filosofiei Greciei antice
2. Filosofia preclasică din Grecia antică
3. Filosofia clasică din Grecia antică
4. Filosofia eleno-romană

După parcurgerea acestei teme, studentul va fi capabil:

- să definească noțiunea de principiu-substanță, mișcare, repaus, existență, neant, Bine, idee, formă, materie;
- să identifice și caracterizeze principalele probleme care i-au preocupat pe gânditorii filosofiei eline antice;
- să analizeze comparativ problema fericirii și a căilor de atingere a ei la Școlile eleno-romane;
- evalueze contribuția lui Socrate și Platon în constituirea științei Logica la Aristotel;

1. Premisele și caracteristica generală a filosofiei Greciei antice

Filosofia greacă se distinge esențial de filosofia orientală prin faptul că aceasta este o gândire independentă, rațională, deosebită de gândirea teosofică a răsăritului. Știința s-a născut concomitent cu filosofia greacă, care și-a făcut apariția atunci când s-a eliberat de sub autoritatea religiei; după care face o curbă ca mai apoi să dispară, atunci când se contopește din nou cu religia (sec. IV-VI e.n.).

Filosofia greacă apare și se înfățișează aproape ca o minune în fața omenirii. Pentru a explica această enigmă trebuie să analizăm cauzele principale care au determinat apariția ei. Dintre multiplele **premise** merită să fie analizate următoarele:

1. Cea mai importantă premisă este legată de trăsăturile specifice ale inteligenței grecilor: *viziune plastică și reflecție critică*. Imaginația plastică explică dezvoltarea accelerată și originală a grecilor (sculptură, literatură, pictură, arhitectură). Cu toate că grecii, împrumutaseră multe cunoștințe de la orientali, ca de exemplu (cunoștințe matematice de la babilonieni, astronomice de la caldeeni (actualii sirieni)), ei au știut să le prelucreze, sistematizeze și să le transforme în științe raționale, întemeiate pe legi, dar nu pe calcule nesigure și aproximative.

2. *Libertatea religioasă* era caracteristică, atât coloniilor, cât și întregului popor grecesc. Religia elenă nu a alcătuit niciodată un sistem de dogme statice și despotice, care ar fi fost păzite cu strictețe de o clasă (castă) preoțească, așa cum întâlnim la popoarele din India, Egipt și Iudeea. Mitologia greacă a avut în centrul său divinități naturale, asemănătoare cu omul, dar nu divinități despotice și monstruoase, așa ca în religiile orientale. În așa fel sunt reflectați zeii în *epopeea* lui **Homer** și în *poemele religioase* a lui **Hesiod**. Așadar, grecii, prin specificul religiei lor, au lăsat liber sufletul-cugetul, care și constituie condiția principală de a fi a filosofiei.

3. O altă premisă este legată de *dezvoltarea economiei elenilor prin industrie și comerț maritim*.

4. *Libertatea politică* a coloniilor, care a venit în contradicție cu disciplină tradițională a *polis*-urilor. Totodată, democrația, principiu de reglementare a vieții, atât în interiorul polis-ului, cât și a relațiilor dintre polis-uri.

5. În sfârșit, o altă premisă, este legată de așezarea geografică a coloniilor grecești care la răsărit mărgineau cu vechile culturi orientale, de la care, au și împrumutat elemente progresive ale civilizației acestora. Prin aceasta și se explică faptul că primii filosofi au apărut în *colonia ioniană – orașul Milet*.

Gândirea filosofică la greci nu ar fi apărut fără o pregătire spirituală anterioară în însăși mitologia care a oferit sâmburele inițial al dezvoltării ideatice ulterioare. Această pregătire a fost înfăptuită de:

- *Teogoniile* lui **Hesiod**, care abordează problema originii divinităților;
- *Cosmogoniile* lui **Homer**, care sunt un amestec de geneză și naștere a naturii.
- *Orfismul* (după numele întemeietorului Orfeu), care accepta existența sufletului și necesitatea mântuirii lui. Orfismul influențează filosofia lui Pithagora, Platon, ca mai apoi, spre sfârșitul antichității, să reînvie și să influențeze creștinismul.

Filosofia greacă cuprinde un interval de timp de lungă durată (sec. VII î.e.n. – sec. VI e.n.), care, conform criteriului problemelor abordate, distingem următoarele perioade:

a. **Perioada preclasică (sec. VII-V î.e.n)** – în care este abordată preponderent problema *cosmologică*. Gândirea filosofică își orientează reflecția asupra *originii cosmosului și a substanței* (*substanța* este elementul constant, identic cu sine, nesupus schimbărilor, transformărilor). Reprezentanții acestei perioade sunt: Școala din Milet (Thales, Anaximandru, Anaximene); Pithagora și pithagoreicii; Heraclit din Efes; Școala din Elea (Xenofan, Parmenide, Zenon); Empedocle și Anaxagora; Democrit din Abdera, sofistii (Protagoras, Hippias, Gorgias).

b. **Perioada clasică (sec. V-IV î.e.n)** – în care speculației abstracte i se adaugă *reflecția critică*, datorită căreia concepțiile obțin unitate și întemeiere logică. Esența cosmosului este căutată în ceea ce cu siguranță poate fi cunoscut: *noțiunile, ideile, normele*. În această perioadă nu este pusă la îndoială posibilitatea cunoașterii esenței naturii, dar se încearcă a da răspuns la probleme profund filosofice, cum ar fi: în ce măsură cunoștința poate asigura *Fericirea*; ce este *Adevărul*; ce este *Binele*. Reprezentanții acestei perioade sunt: Socrate, Platon și Aristotel.

c. **Perioada eleno-romană (sec. IV î.e.n. -VI e.n)** – fiind perioadă de cea mai lungă durată, în cadrul ei nu mai întâlnim concepții cu adevărat originale. Principala caracteristică a gândirii filosofice eleniste este *sincretismul* – tendința de a cuprinde într-o concepție sau sistem filosofic două sau mai multe elemente străine, care pot fi chiar radical contrare. În această perioadă filosofia este subordonată intereselor practice morale și religioase, de aceea distingem două ramificări de școli eleniste:

- **Școlile morale** – care abordează problema fericirii și a căilor de atingere a acesteia: Școala epicuristă, Școala stoică, Școala sceptică.

- **Școlile religioase** – care abordează problema mântuirii sufletului și a căilor de eliberare de păcat: Neoplatonismul, Neopitagorismul, Școala Iudeo-Alexandrină.

2. Filosofia preclasică din Grecia antică

Prima școală filosofică greacă s-a constituit în cea mai bogată colonie-ioniană, orașul Milet. Reprezentanții acestei școli sunt: **Thales, Anaximandru și Anaximene**. Ei au fost desemnați ca *cosmologi*, deoarece obiectul cercetărilor lor era cosmosul, sau numiți *fizicieni*, deoarece operele lor, din care s-au păstrat puține fragmente, purtau titlul *Peri Physieos – Despre natură*. În calitate de principii-substanțe ale cosmosului au fost înaintate elemente materiale: Thales-apa, Anaximandru – *apeironul (nedeterminat, infinit)*, și Anaximene – *aerul*.

Primii filosofi au avut multiple contribuții în domenii ca matematica, astronomie, geografie, biologie, dintre care cele mai relevante sunt:

- lui **Thales (c.624-546 î.e.n.)** i se atribuie în *domeniul matematicii*: teorema proporționalității și aplicarea perspectivă a acesteia; teorema despre înjumătățirea cercului prin diametru, despre triunghiul isoscel, despre congruența unghiurilor opuse la vârf, despre asemănarea triunghiurilor din egalitatea unei laturi și a două unghiuri; datorită faptului că include demonstrația, ca metodă matematică, este numit, pe drept, *părintele matematicii*; în *astronomie*: a prezis eclipsa de soare (585 î.e.n.), a determinat cursa Soarelui de la un solstițiu la celălalt; a declarat că mărimea Soarelui ar fi a 720-a parte din cercul solar, și mărimea Lunii ar fi aceeași fracție din cercul lunar; a descoperit cele patru anotimpuri ale anului și l-a împărțit în 365 de zile; Așadar, Thales din Milet este cel dintâi, în toate: primul dintre cei șapte înțelepți greci, primul filosof naturist, primul fizician, primul astronom și primul matematician. Plus la aceasta, Thales a fost negustor, a călătorit mult în lumea cultă, cunoscută pe atunci ca fiind cuprinsă între Mesopotamia și până-n Egipt. De-a lungul acestor călătorii el a învățat foarte mult, deoarece s-a interesat de toate fenomenele vieții. Legende spun că el a câștigat admirația clericilor din Egipt, arătând metoda simplă de determinare a înălțimii unei piramide: a înfipt un țăruș în pământ și când umbra lui a fost egală cu înălțimea țărușului el a măsurat lungimea umbrei piramidei, care era exact cât înălțimea ei.

- lui **Anaximandru (c.610-546 î.e.n.)** i se atribuie în *astronomie și geografie* preocupări legate de distanțele, mărimea și traiectoriile astrilor. El a realizat primul ceas solar și un glob ceresc (cu pământul în centrul universului) destinat navigatorilor și prima hartă a lumii. Anaximandru credea în existența unui infinit număr de lumi și ceruri. În *biologie*, a afirmat că animalele au apărut din apă sau din mare (reiterare a principiului thalesian al umidității), dar omul "s-a născut într-un început din viețuitoare de altă specie", deoarece "progeniturile altor animale, curând după ce s-au născut se hrănesc singure, în timp ce numai omul pretinde o îngrijire îndelungată" .

- lui **Anaximene (c.585-528 î.e.n.)** i se atribuie în *astronomie* că a fost primul om de știință care a recunoscut că luna nu posedă o sursă de lumină, ci o reflectă doar pe cea a soarelui și a explicat originea curcubeului.

Primii filosofi milesieni au înaintat o concepție *monistă și hilozoistă* despre lume, deoarece au susținut un singur principiu al naturii pe care îl considerau *însuflețit* de o putere divină și creatoare.

Cu **Pithagora (c.571 - c.497 î.e.n.)** apare o nouă direcție în gândirea filosofică elenă. La el speculația abstractă este combinată cu a adâncă pornire mistică de orientare moral-religioasă, sub inspirația misterelor *orifice*. *Orfismul* susținea

necesitatea izbăvirii sufletului de păcatele trupești ca condiție a migrării sufletului și ca mijloc de a continua și după moarte curățirea sufletului.

Pithagora era originar din Samos, iar legendele ne indică că a călătorit, îndeosebi, în Egipt, de unde și-ar fi luat bogatele sale cunoștințe de matematică. El și-a organizat *ordinul* său, în colonia doriană din Italia, asemănător cu ordinele catolice din evul mediu, în interiorul căreia se urmărea un ideal de viață morală și religioasă. Acest *ordin* a fost prigonit mai târziu și dispare prin sec. al IV-lea î.e.n., după care reînvie la sf. sec. I e.n., dând naștere *Neopitagorismului*. A susține hotărât care idei aparțin întrutotul lui Pithagora și care aparțin elevilor săi, deoarece lucrările ordinului erau păstrate secrete și nu erau dezvăluite decât inițiaților.

Ideea fundamentală a *pitagorismului* este că principiul și substratul lucrurilor este *numărul*, care exprimă armonia și raporturile stabile ale acestora. Concepția *pitagoriștilor* este un progres în raport cu cele susținute de filosofi milesieni. Greutatea legată înțelegerea numărului ca principiu a cosmosului este depășită prin înaintarea interpretării mistice a numerelor, care au proprietatea de a se mișca în spațiu. Așa cum din punctul de mișcare se formează toate figurile geometrice, tot așa din *Unul Suprem* se formează lucrurile sensibile. De exemplu, *1=punct, 2=linie dreaptă, 3=triunghi, 4=pătrat, 5=pentagon, 6=hexagon etc.*; $3 \times 3 = 9$ exprimă *dreptatea, echivalența, 2=bărbatul, 3=femeia, 2+3=5 familia*.

Armonia muzicală se exprimă matematic prin raporturile spațiale ale coardelor lirei, tot așa fiecare planetă este înserată într-o sferă care se rotește și care produce un sunet muzical. Din raportul de distanță între sferele muzicale obținem „*armonia sferelor*”, numită și *simfonia cosmosului*, pe care nu o percepem, deoarece o auzim neîncetat de la naștere

Pentru a explica structura și ordinea universului, *pithagoreicii* pornesc de *numărul desăvârșit 10*, baza sistemului zecimal, potrivit căreia ei caută să descopere cele 10 planete. Așa ajung la o originală, dar abstractă structură a cosmosului, în mijlocul căreia se afla *focul central*, nu Pământul. În jurul acestuia, se rotesc 10 sfere, purtând 10 corpuri cerești: Pământul, Luna, Soarele, Mercur, Venus, Marte, Jupiter, Saturn și sfera stelelor fixe. Mai trebuia o planetă, cerută de numărul 10 și, fiindcă n-au descoperit-o, o inventează și o numesc (*antichthom*) *Contra Pământ*, planetă invizibilă, plasată în centrul Universului.

Noutatea acestei construcții astronomice, constă în faptul că centru lumii nu mai era Pământul, ci o altă planetă. Mai târziu, **Aristarh** din Samos (c.320 î.e.n.) consideră că Soarele (Helios) este centrul cosmosului, astfel apropiindu-se, cel mai mult, de elaborarea *concepției heliocentrice*, definitivată de N. Copernic în sec. al XVI-lea.

Una dintre cele mai interesante apariții ale filosofiei presocratice este **Heraclit din Efes (c.540-480 î.e.n.)**. A fost fiul lui Bloson și se trăgea din neamul cel mai nobil al orașului, care își avea originea la Codrizi, în care era ereditară demnitatea de *basileus* (căpătenia unui neam de aristocrați). Din împrejurările vieții sale nu sunt cunoscute multe, decât faptul că avea o atitudine favorizantă față de aristocrație, ceea ce explică disprețul său față de oameni, izolarea și amărăciunea sa, și, nu în ultimul rând, antiteza, constant accentuată, împotriva masei și părerilor ei arbitrare.

El este cosmolog *monist* și *hilozoist*, în spiritul milesienilor, însă pornește de la o problemă asupra căreia ultimii nu au reflectat. Aceștia nu se întrebau în ce raport se află lumea, care este în veșnică mișcare, schimbare, cu substanța constantă și neschimbată; cum se face că din nimic, apare ceva. Pentru a rezolva aceste probleme existau două căi:

a. schimbarea este substanța lucrurilor, totul este schimbare – aceasta este *calea lui Heraclit*;

b. schimbarea este iluzorie, realitatea e o substanță unică, infinită și neschimbătoare – *calea lui Parmenide*.

Din opera lui Heraclit au rămas circa 130 de fragmente, în stil aforistic, paradoxal și obscur, ceea ce a făcut să-l poreclească „obscurul”. Concepția heraclitiană afirmă un singur principiu al lumii care se află într-o veșnică schimbare, transformare, dar care totuși este reglementată de o lege rațională. *Totul curge (panta rhei), nimic nu există, totul este în devenire, sau totul trece, nimic nu rămâne*. Heraclit afirmă că *în unul și același râu, nu te poți scufunda de două ori*, pentru că nici tu, nici apa, nu mai sunteți la fel.

Orice lucru iese din contrariul său, căci în orice lucru este un *da* și un *nu*, o luptă interioară. Un lucru nu este, ci devine, deoarece îndată ce este ceva, i se opune contrariul său – altceva. Această concepție poartă numele de *dialectică*. Dialectica este metoda care concepe existența în veșnică schimbare, transformare. Mișcarea, schimbarea este procesul de devenire, provocat de lupta contrariilor, care este dublu: de sus în jos (foc-apă-pământ) și de jos în sus (pământ-apă-foc). Din foc iese lumea, în foc se întoarce. Schimbarea, transformarea, mișcarea, determinate de *lupta contrariilor* este reglementată de o lege care asigură ca în mijlocul schimbărilor, transformărilor, substanța să rămână aceeași, așa cum cere *dreptatea și armonia*. Această lege este *Rațiunea (Logos-ul)*. Sufletul și viața sunt foc, ideea care probabil se bazează pe faptul că sufletul ființelor vii este cald. Focul este rațiunea din noi, scânteie din Rațiunea Universală. Când focul ne părăsește, murim și rămâne pământ și apă; când focul se întoarce, acestea învie. Viața și moartea sunt momente trecătoare ale aceluiași proces al focului. Totul este în tot, căci focul creator și divin dă naștere lucrurilor și le însuflețește.

Binele și răul sunt același lucru, același proces. Nu știm ce este *binele*, dacă nu cunoaștem contrariul său – *răul*, iar adesea trecerea de la bine la rău rămâne neobservabilă. Concepția heraclitiană a devenirii a influențat concepția sofistilor, iar ulterior îl va influența și pe W. G. Hegel, care va întemeia logic *teoria dialectică*. De la acest gânditor efesian ne-au rămas o seamă de aforisme – profunde și enigmatice – care pot constitui teme de reflecție, dintre care reliefăm: „Destinul omului este caracterul său”; „Coborâm și nu coborâm în aceleași ape curgătoare, suntem și nu suntem”; „Cercetând hotarele sufletului, n-ai putea să le găsești, oricare ar fi cărarea pe care ai merge. Atât de adânc logos are”; „Față de divinitate omul matur pare a fi nevârstnic, așa ca un copil față de un om matur”; „Naturii lucrurilor îi place să rămână ascunsă”; „Căutătorii de aur sapă mult și găsesc puțin”; „Mulțimea cunoștințelor nu te învață să ai minte” sau „Măgarii preferă paie față de aur; căci pentru măgari nutrețul este mai de preț decât aurul”.

Spre deosebire de Heraclit, **eleații** tind să determine tocmai ceea ce există, ceea ce rămâne, nu ceea ce devine. **Școala eleată** a obținut acest nume după colonia Elea, din sudul Italiei, unde a fost întemeiată și a obținut o intensă dezvoltare. Învățătura lor reprezintă un nou progres în istoria gândirii. Ei consideră că substanța permanentă a lumii nu poate fi determinată decât dacă o eliberăm de orice determinare calitativă și nu-i păstrăm decât unitatea abstractă, logică, de *pură existență*. Pentru eleați nu există nimic decât *Existența*, unică, infinită, lipsită de orice determinare.

Școala eleată este întemeiată de **Xenofan din Colofon** și se dezvoltă prin concepția lui **Parmenide** și obține o subtilitate logică la **Zenon**. Problema capitală de la care pornește **Xenofan (c.540)** este *Unitatea Divinității*, unitate pe care urmașii săi o vor aplica la *Existență*. În operele sale, Xenofan critică religia mitică a grecilor și elementul al acesteia. Zeii nu există deoarece ei nu pot avea caracteristici și slăbiciuni omenești. Într-o operă de-a sa, intitulată *Despre natură*, el caută să determine *natura Divinității*. Din Atotputernicia Divinității este dedusă Unicitatea Sa, din Perfecțiunea Sa este dedusă forma sferică, deoarece Dumnezeu este material, se mișcă, gândește și simte (*hilozoism*). Fiindcă Dumnezeu este sferic și material, El este identificat cu Pământul, care este unica realitate.

Ideea originală a lui Xenofan este afirmarea sfericității Pământului, care, până la el, era conceput ca o tîpsie sau ca un cilindru. Ulterior, pământul este transformat în calitate de principiu al lucrurilor, așa cum era apa la Thales și aerul la Anaximene. Concepția lui Xenofan, care îl identifică pe Dumnezeu cu Pământul, poate fi considerată ca temelie ideatică pentru constituirea *panteismului*, în epoca Renașterii.

Concepția școlii eleate a fost dezvoltată ulterior de **Parmenide (c. 501-492)**. Opera sa cuprinde două părți: *calea adevărului*, adică calea rațiunii, care duce la Existență și *calea senzorială*, adică calea părerii, care generează numai iluzii. După Parmenide, între gândirea noastră și *Existență* există o desăvârșită potrivire și corespondență. „Același lucru este gândirea și existența”. Existența este *unicul*, *plinul*, căci golul *nu* există. Dacă ar fi mai multe existențe, ar trebui să existe golurile între ele, însă golul este totuna cu nonexistența, deci „Existența există, non-existența nu există”.

Avem o singură *Existență*, aceasta e *Adevărul Suprem*, ea umple totul, este *nedivizibilă*, căci diviziunea presupune golul, este *neschimbătoare*, pentru că schimbarea presupune și ea non-existența, golul, trecerea de la un punct la altul prin ceva vid. Existența este spațiul unic, continuu și plin, fără nici o calitate și fără nici o schimbare. Astfel, concepția lui Parmenide este o critică a filosofiei lui Heraclit. Existența statică este la Parmenide finită, ea este o sferă și este identificată cu Divinitatea. Deși existența nu poate fi decât gândită ea este de natură materială.

Concluzia concepției lui Parmenide este negarea existenței lumii sensibile, unde domnește mișcarea și transformarea. Totuși, pentru a nu cădea în extremă, Parmenide construiește și o teorie a lumii sensibile asemănătoare cu cea a milesienilor. El deduce lumea sensibilă (materială) din două elemente: *ușorul* (focul, lumina), care este și esența sufletului și *greul* (întunericul), din amestecul cărora, grație principiului iubirii, se formează lumea reală.

Elevul favorit a lui Parmenide a fost **Zenon (c.464)**. Originalitatea lui constă în apărarea cu argumente paradoxale a teoriei *Existenței unice și neschimbătoare*. Modul de argumentare este logic, în formă de dialog, de aceea este întemeietorul *dialecticii* (arta de a discuta). Polemica lui Zenon este orientată împotriva a două noțiuni principale ale filosofilor precedenți: noțiunea *existențelor multiple*; noțiunea *mișcării, schimbării*.

Zenon a înaintat un șir de *aporii* (argumente paradoxale) dintre care s-u păstrat: *aporia „Negarea multiciplității”*, potrivit căreia, dacă ar exista mai multe „existențe” ar trebui să existe spații goale între ele. Dar spațiul gol nu există, căci este non-existență. Dacă în spațiile goale ar fi alte existențe, atunci ar trebui să fie alte spații goale mai mici, iar de căutăm să le umplem și pe acestea, golul persistă câtă vreme existențele sunt multiple. Și tot așa la infinit, ceea ce este absurd.

Aporia „Mișcarea nu există” care este argumentată astfel: pentru ca un corp să se miște, trebuie să străbată un drum, însă pentru a străbate un drum, corpul trebuie să străbată jumătate din acest drum, și tot așa la infinit, căci *spațiul străbătut* poate fi împărțit la infinit. Dar atunci mișcarea este imposibilă, deoarece nu ne putem imagina și nu putem gândi că un corp poate străbate, într-un timp limitat, un număr nelimitat de spații. *Infinitul nu poate fi finit*.

Zenon înaintează încă două *aporii*: „*Ahile și broasca țestoasă*”; „*Săgeata care zboară stă pe loc*”. Eroarea argumentelor lui Zenon, care duceau la negarea schimbării, mișcării, decurgeau din tendința spiritului grecesc de a aplica la realitate ceea ce nu era aplicabil, decât pentru gândire, și de a considera știința - o *vorbitură* logic încheată. Grecii, care recent descoperiseră subtilitățile logicii, se grăbeau a potrivi realitatea după argumentele verbale. Totuși, paradoxurile lui Zenon nu și-au pierdut farmecul pe parcursul timpului, fiind dezlegate abia în filosofia modernă.

Ideile eleate au avut o influență impunătoare asupra dezvoltării ulterioare a filosofiei naturii. În gândirea filosofică se instaurase cele două doctrine radical opuse: pe de o parte, *totul este devenire, nimic nu există*, (concepția lui Heraclit), iar, pe de altă *existența eternă unică și constantă*, (concepția lui Parmenide). După critica dată de aceste concepții, filosofia naturii a urmat calea direcționată de eleați, cu schimbări esențiale ale conceptului filosofic a *naturii*. Cosmologia de până la eleați considera de la sine înțeles că *substanța primordială* își schimbă neîncetat calitatea: focul devine apă, apa devine pământ. Eleații criticau această schimbare a calității ca fiind contradictorie, susținând că substanța nu-și poate schimba calitatea, așa precum milesienii nu admiteau schimbarea cantității.

Așadar, în cosmologia greacă se schițase două legi: *a constanței cantitative a materiei* și *a constanței calitative a acesteia*. Problema apărută era dacă poate fi gândită o lume schimbătoare în care totuși calitatea rămâne aceeași. Rezolvarea problemei a impus modificarea esențială a conceptului de *natură*, în care se încearcă a împăca schimbarea lumii sensibile cu neschimbarea existenței în sine. Această armonizare este înfăptuită în sistemele lui **Empedocle și Anaxagora, Leucip și Democrit**.

Cu **Empedocle (c. 492-432 î.e.n)** gândirea antică greacă face un real și vădit progres. El este una dintre cele mai proeminente personalități din istoria filozofiei antice grecești, care apare în sec. al V-lea î.e.n. S-a născut în Agrigent, în Sicilia,

dintr-o familie foarte distinsă. Empedocle participă la răsturnarea regimului oligarhic din cetatea natală și, refuzând apoi să sprijine inaugurarea unui nou regim autoritar, preferă să cutreiere întreaga Sicilie ca retor și medic. Din creația lui s-au păstrat fragmentar două poeme filosofice: *Peri physeos* (Despre natură) și *Katharmoi* (Purificări). Primul este consacrat evoluției materiei, de la formele ei elementare, la alcătuirea universului și la apariția ființelor vii. Al doilea, influențat de gândirea pithagoreică, are ca temă sufletul uman.

El este primul care a introdus noțiunea *elementului*, noțiune fundamentală în dezvoltarea ulterioară a științei naturii. *Elementul* este caracterizat ca materie omogenă în sine, inalterabil în calitate, indivizibilă și accesibilă numai stărilor schimbătoare de mișcare. După Empedocle, izvorul deplin îndreptățit al cunoașterii sunt percepțiile simțurilor care constituie temelia siguranței adevărului. Mișcarea, alterarea sunt caracteristici ale lumii sensibile, pe când *elementelor* le este caracteristică *amestecarea și dezamestecarea* (unirea și separarea). Influențat de filosofia lui Parmenide, Empedocle susține că există 4 astfel de elemente-substanțe: *pământ, apă, foc, aer*. Numărul substanțelor considerăm că nu a izvorât dintr-o gândire sistematică a lui Empedocle, așa cum au afirmat mai târziu unii filosofi, ci a izvorât dintr-o considerație simetrică a teoriei numerelor dată de pithagoreici.

Pentru explicarea lumii alături de cele *patru elemente fundamentale*, Empedocle înaintează o cauză a mișcării sau o *forță motrică*. Această idee vine în contradicție cu *hilozoismul* susținut de concepțiile anterioare. Empedocle este primul, în doctrina căruia, *forța și materia* se despart ca potențe separate ale lumii. Totuși Empedocle nu se eliberează pe deplin de gândirea mitico-religioasă, deoarece desemna în calitate de cauză a mișcării: *dragostea și ura*, ca două forțe ale lumii, egal îndreptățite, care provoacă unirea și separarea elementelor-substanțe. În așa fel, filosoful ionian, explica mișcarea, schimbarea, transformarea lumii sensibile.

Scârbit de politica și mai ales de tirania ce domnea în Agrigent - orașul lui natal - Empedocle se retrage în Peloponez, unde și moare. În istoria filozofiei grecești, Empedocle este important din dublă ipostază: întâi pentru că el face încercarea de a mijloci între concepția lui Heraclit și ontologia lui Parmenide și, apoi, prin teoria lui despre cele patru elemente, ce pregătește drumul spre un dualism cosmic.

Concepțiile ioniene despre natură au fost dezvoltate ulterior de Anaxagora (c. 500-428), care s-a născut într-o familie nobilă și avută, în Clazomenai. Din dragoste pentru știință a părăsit averea care i se cuvenea de la tatăl său. De aceea Euripide îl preamărește în celebrele versuri : "Fericit este bărbatul care s-a dăruit științei". La vârsta de 21 de ani a venit la Atena pentru a studia filosofia, unde a rămas 30 de ani. A fost influențat de doctrinele școlii ioniene și în special de Anaximene. Anaxagora a scris o lucrare cu titlul "Despre natură", care, spre deosebire de operele celorlalți filozofi de până acum, este scrisă clar și din care ni s-au păstrat câteva fragmente.

Dacă Empedocle, pentru explicarea lumii sensibile, acceptă existența a patru elemente, atunci Anaxagora afirmă că există un număr infinit de elemente originare, pe care le-a numit *spermata* sau *homeomeriile* (semințe). Aceste elemente - *spermata* sunt purtătoare de diferite calități. Astfel el încearcă să explice transformările calitative prezente în lumea sensibilă și bogăția calitativă a

acesteia, de exemplu: „pâinea se preface în sânge și mușchi, deoarece acestea sunt prezente în elemente mici în pâine”. La început, aceste *semințe* alcătuiau un tot, un haos nemișcat. Principiul mișcării pătrunde în lume din afară. Acest principiu nu poate fi decât inteligent, căci numai prin inteligență putem explica armonia, cosmosul. Principiul, care constituie izvorul mișcării, este numit *Nous*, adică *rațiune* sau *materie cugetătoare*. *Nous* este departe de a fi un principiu imaterial, spiritual, este o materie corporală, dar cu adevărat aleasă, „cel mai fin și mai curat dintre toate lucrurile, singur simplu și neamestecat cu altul, de aceea întotdeauna egal cu sine însuși, chiar dacă există în cantități diferite, materia mișcată singură de sine însăși, care în același timp este pentru toate celelalte, principiul mișcării”. Anaxagora îi atribuie lui *Nous* întreaga știință și cea mai mare putere. Astfel, *Nous* este la fel ca *Logosul* heraclitic, cu deosebirea esențială că *nous* nu intră în procesul devenirii și nu se transformă în tot, ci, față de celelalte materii, rămâne totdeauna constant sie însuși.

Constituirea lumii sensibile, Anaxagora o expune în felul următor: „Într-un punct al amestecului, materia cugetătoare, *nous*-ul, produce o mișcare de rotație de mare iuteală, care, în timp ce se întinde din ce în ce mai mult împrejurul său duce la modelarea lumii ordonate. Mai întâi prin această rotație sunt separate două mase mari, care se caracterizează prin contrastul: luminos, cal, subțire, ușor, uscat – întunecat, rece, dens, greu, umed”. Acestea sunt desemnate ca *aer*. Amestecarea ultimă trebuie să se condenseze în apă, pământ și pietre. În reprezentările sale despre pământ, Anaxagora se apropie de concepția lui Anaximene, stelele le consideră ca bucăți de pământ și de pietre sparte care s-au înflăcărat în cercul focos. În aceasta filosoful vorbea o confirmare a omogenității materiale a Universului.

Gândirea sa materialistă este speculată de adversarii politici ai lui Pericle, care-l acuză pe Anaxagora de impietate (*asebeia*) față de zei, obligându-l în 434 î.e.n./433 î.e.n. să se exileze la Lampsakos, unde a decedat. După moartea sa și în amintirea lui, populația din Lampsakos a ridicat în agora un altar închinat Spiritului și Adevărului. El a fost și un bun matematician, iar pentru felul în care vedea fenomenele cerești, Anaxagora a fost considerat ca precursor al lui Laplace și Newton.

Așadar, cu Anaxagora științele naturii înregistrează progrese. Acesta a ajuns la o concluzie justă cu privire la natura soarelui, căci ea a fost verificată de meteorul ce a căzut în centrul peninsulei Galipoli. De asemenea și concepția lui Anaxagora despre mărimea planetelor constituie un progres. El susține că soarele este mai mare decât Peloponesul, iar luna ca fiind locuită și având munți și văi. Un mare merit al lui Anaxagora este acela că a explicat eclipsele de soare și de luna în chip științific. De asemenea, el a mai explicat fenomenul grindinei. Anaxagora a fost cel dintâi filozof care a recunoscut importanța schimbărilor de temperatură și a diferențelor de temperatură în fenomenele atmosferice. Și nu în ultimul rând, lui îi revine meritul de a fi fost cel dintâi filozof, care a făcut deosebirea între materie și spirit, natura însuflețită și cea neînsuflețită și care a accentuat independența spiritului față de materie.

Eleații au pregătit, prin concepția lor despre o materie constantă și nemișcată, ce nu poate fi sesizată decât de gândire, care singura este existența adevărată și

care se distinge de schimbarea înșelătoare a aparențelor senzoriale, drumul spre atomismul materialist. La fel și pithagoreii au pregătit drumul spre ideea că toate calitățile senzoriale trebuie să fie reduse la anumite relații numerice între formele corpurilor. Ideea lui Empedocle, contemporan al lui Leucip, prin care a susținut armonizarea datelor senzoriale cu doctrina *Ființei*, a constituit premisa concepției atomiste.

Așadar, atomiștii au putut să formuleze, datorită acestor idei, un concept clar despre cum trebuie gândită materia ca temei ultim al tuturor aparițiilor. Cu formularea acestui concept, materialismul a fost desăvârșit ca teorie consecventă a apariției lucrurilor din materie. Pasul acesta a fost îndrăzneț și cu urmări majore pentru istoria filozofiei și a științei. Este pasul pe care l-au făcut **Leucip și Democrit**.

Despre **Leucip din Milet (c. 450)** nu cunoaștem decât că a trăit în a doua jumătate a sec. V î.e.n., și că a emigrat din patria sa, Milet, în Elea, unde a devenit elevul lui Zenon. Mai târziu, a înființat o școală proprie în Abdera (în Tracia), unde Democrit a fost elevul său. Scrierile lui Leucipp au fost unite cu acelea ale lui Democrit într-un "Corpus" și, din cauza că s-au pierdut prefețele acestora, n-au mai putut fi deosebite de acelea ale lui Democrit. Iată de ce, chiar și Epicur considera că Leucip nici nu a existat. Totuși, referindu-ne la Aristotel, putem susține că ideile esențiale ale atomismului au fost înaintate de Leucip, iar apoi strălucit întemeiate de Democrit.

Leucip a avut curajul de a reduce toate deosebirile calitative ale lumii fenomenale la diferențe numai cantitative ale esenței adevărate ale lucrurilor. Această idee a fost hotărâtoare pentru istoria științei europene. El este considerat *făuritorul concepției atomiste*. Leucip se afla sub influența ideilor lui Parmenide și Zenon și, anume, ideea despre *legea constanței calitative*. *Substanța primordială este calitativ neschimbătoare, însă aceasta nu este unică, ci este multiplă, deoarece există și spațiul gol, non-existența*.

Democrit de Abdera (c. 460-370 î.e.n.) s-a născut în orașul Abdera (de aceea el a căpătat și numele de *Abderitul*), pe coastele Traciei, într-o familie bogată și influentă. A primit o educație aleasă, fiind instruit în diferite ramuri ale filozofiei și științelor, precum matematică, astronomie, fizică și științele naturii. A frecventat cursurile lui Leucip, devenind cel mai apropiat și mai strălucit discipol al acestuia. A întreprins numeroase călătorii de studii în Egipt, Persia, Etiopia și India. A fost un admirator al pithagoreicilor și s-a inspirat din ideile lui Pitagora. Faptul că și-a petrecut o mare parte din viață călătorind și învățând l-a determinat să considere că *patria unui om rațional, a unui filosof, este Lumea întreagă*. Încercând să se apropie de înțelegerea legilor naturii și a cauzelor, Democrit a căutat să acopere cele mai semnificative domenii de cercetare din vremea sa: cosmologie, fizică, botanică, zoologie, geografie, matematică, medicină, psihologie, gramatică, muzică, afirmând „Prefer să descopăr o singură explicație cauzală decât să ajung regele Persiei”. Spre sfârșitul vieții s-a întors la Abdera, unde își pierduse calitatea de cetățean din cauza că își cheltuise, în multe sale peregrinări, averea moștenită. După lectura publică a uneia dintre operele sale, concetățenii au decis să-i restituie suma cheltuită în călătorii, ca o recunoaștere a valorii învățăturilor sale, dintre care nu ni s-au păstrat decât circa 300 de fragmente. Cele mai

importante lucrări ale sale sunt: *Mica cosmologie*, *Marea cosmologie*, *Despre dispoziția sufletească a înțeleptului*, *Despre geometrie*, *Numere*, *Pithagora*.

Cosmologia lui Democrit se bazează pe două adevăruri: nu există decât *spațiul gol* (non-existența) și *plinul* (existența). *Plinul* este alcătuit dintr-o mulțime de corpuri foarte mici, invizibile și indivizibile, pe care le-a numit *atomi* (din greacă *atomoi-indivizibil*). *Atomii* sunt „nenăscuți, nepieritori, inalterabili, indivizibili, omogeni în sine și omogeni cu toată cealaltă *Ființă*”. În contrast cu știința naturii a lui Parmenide, Abderitul nu caută să explice *mișcarea* dintr-o forță deosebită de materie, ci o consideră, ca și ionienii, o însușire inerentă materiei. Însă, se deosebește totuși de *hilozoismul* ionic, căci corporalitatea omogenă a atomilor nu posedă, după Democrit, capacitatea de a se schimba calitativ, ci numai *mișcarea* (din greacă *kineesis-mișcare*). Aceasta este o mișcare spațială, veșnică, originară, de *agregare* și *dezagregare* a atomilor.

Unirea și separarea atomilor este un dans mecanic, necesar, dar orb, fără un scop conștient. La început atomii se mișcau în linie dreaptă, dar ciocnirea lor laterală a determinat o mișcare de rotație, care s-a intensificat și a promovat un *vârtej universal*. În această mișcare de rotație atomii de aceeași mărime și formă s-au unit și au format materii de aceeași natură. La început atomii au format cele patru elemente stihinice: apă, pământ, aer și foc, din care au ieșit corpurile și lumile. În pofida *hazardului* aparent, totul se petrece determinat de un motiv, adică are loc *cu necesitate*.

Democrit a elaborat o teorie distinctă despre suflet. Pentru acesta, sufletul nu este o forță ce creează lumea, ci el este o materie lângă alte materii. Ca și la Leucip, la Democrit sufletul este alcătuit din atomi fini, rotunzi, netezi, mobili, împrăștiași în corp. Atomii sufletului mai sunt numiți *atomi de foc*, deoarece la Democrit focul este elementul cel mai mobil. Finețea și mobilitatea atomilor de foc aduc cu sine primejdia ca aceștia sunt împinși înafara corpului prin presiunea aerului. Această presiune este resimțită de respirație, care aduce mereu din aer, prin inspirație, noi atomi de foc în corp, pentru a împiedica, în același timp, evadarea totală a atomilor sufletului, prin expirație. Încetarea totală a respirației are ca urmare, odată cu evadarea totală a atomilor sufletului, stingerea fie parțială sau deplină, a vieții psihice. Odată cu moartea, se risipește individualitatea spirituală a omului.

Cunoașterea are loc prin contactul sufletului cu imagini mici (din greacă *eidola* - imagine), care se desprind din lucruri și care plutesc în aer și pătrund în suflet prin canalele simțurilor. Referindu-se la calitățile senzoriale: culoare, miros, gust, Democrit susținea că acestea nu există în realitate, în natură. Acestea există în corpul nostru și exprimă natura noastră, nu a lucrurilor.

În ceea ce privește problema fericirii, Democrit o reprezintă ca o concepție morală destul de înaltă față de predecesorii săi. Pentru acesta, nu bucuriile externe ca bogăția, gloria și alte bunuri, produc fericirea autentică. Fericirea se află numai în suflet și, de aceea, acesta formează partea cea mai nobilă din om. Cine iubește bunurile sufletești, iubește divinitatea și ceea ce este etern. Cine iubește bunurile corporale, iubește ceea ce este omenesc și perisabil, care în realitate este lipsit de valoare. Pentru a ajunge la fericire este necesară înțelepciunea, unica care poate asigura armonia sufletească, dat fiind că, pentru a ajunge la o dispoziție fericită și echilibrată, omul trebuie să aplice cumpătarea în

exercițiul plăcerilor. Armonia sufletească este o urmare a virtuților și ea este alterată mai ales de poftă și dorințe, pe care omul nu le poate realiza. Drept consecință, omul nu-și mai poate păstra *ataraxia*, care este o condiție a fericirii autentice. Iată de ce Democrit îndeamnă omul să nu năzuiască, decât ceea ce este posibil să și realizeze. Zeii îi dau omului numai ceea ce este bun, răul își are originea, după Democrit, în lipsa de înțelepciune a omului.

Așadar, în opinia lui Democrit, numai cunoașterea poate garanta mulțumirea deplină. El susținea că "Nu mulțimea de cunoștințe este vrednică de năzuit, ci bogăția intelectului." Teoria despre atomi elaborată de Leucip și dezvoltată de Democrit a fost preluată de Epicur și de Aristotel și ulterior a deschis o cale de gândire științifică modernă începând cu secolul XVII.

Nu cu obiecțiile eleaților împotriva schimbării, transformării, mișcării *Existenței*, ci abia cu atacurile lui Gorgias și a lui Protagoras contra posibilității cunoașterii însăși, începe *filosofia naturii* să cedeze altor preocupări care, vor deveni principale în gândirea filosofică ulterioară. La această dezvoltare au contribuit și alți factori determinanți, în afară de filosofie, însăși. Dintre aceștia fac parte, în primul rând, avântul economic și politic, pe care îl avu Grecia, după terminarea războaielor cu perșii. Ca rezultat, se observă dezvoltarea economică vertiginoasă, înainte de toate, în Atena, oraș care s-a distins și în aceste războaie înaintea tuturor celorlalte orașe. Aici, în Atena, s-a concentrat, la mijlocul sec. al V-lea, nu numai puterea politică și a comerțului, ci și s-a instituit, cu ajutorul activ a lui Pericle, Constituția democratică, care îi încuraja pe toți cetățenii la participare activă în domeniul afacerilor publice. Prin aceasta, Atena a ajuns treptat și centrul vieții spirituale. În statul cel mai activ, cu viață economică intensă și democratizată, nevoia de cultură a fost dezvoltată și la cetățeanul de rând. Faptul de a ști a început să ajungă o putere politică și socială.

Deci, cultura de până acum nu mai era suficientă pentru nevoile comunității democratice. Lumea voia să știe mai mult, decât era în stare să ofere instrucția obișnuită din școli. Omul trebuia, de asemenea, să înțeleagă mai mult, dacă voia să fie la înălțimea noilor circumstanțe. În felul acesta se ridică problema culturii, problemă asupra căreia se orientase bărbații, îndepărtați de filosofia *naturii* și orientați spre teoria *cunoștinței*, care în schimbul plății, se declarau capabili să-l facă pe oricine, cetățean cultivat și activ.

Deplasarea interesului de la teorie la practică, de la cunoașterea naturii la cunoașterea omului și conducerea lui, dezvoltă spiritul critic până la radicalism și înalță dorința de a supune examenului rațiunii vechile tradiții, care se impuneau prin autoritatea lor religioasă și socială. Astfel, preocupările filosofice sunt orientate spre cercetarea a *ceea ce este omul, ce este viața, ce este bine și rău, ce este adevăr și eroare, care sunt temeliile și utilitatea oricărei credințe*. Consecințele unor astfel de orientări au dus spre destrămarea tradiției și moralei strămoșești, afirmarea bunului plac al individului, a scepticismului științific, care impune, totuși, reguli și rețete de a izbândi, chiar împotriva adevărului și dincolo de bine și rău. Astfel de rețete practice au fost elaborate și înaintate de *sofiști*.

Sofistica nu este un sistem filosofic, ci este o metodă, calea cea mai potrivită de a-i învăța pe alții anumite cunoștințe practice și, anume, comportamente folositoare în viața publică și privată. **Sofiștii** nu erau profesori de teorie, iar partea

predată de ei urmărirea victoria și foloasele individului în viața sa. Sofiștii erau profesori de drept și avocați. Ei posedau arta de a discuta (*dialectica*) numită la ei *eristica*, care nu urmărea demonstrația obiectivă, ci zăpăcirea adversarului, ceea ce le-a atras mai târziu un renume negativ. Prin aceasta se explică, pe de o parte, disprețul cu care vorbește despre sofiști Platon și, ceva mai târziu, Aristotel. Pe de altă parte, prin această metodă, sofiștii au ajuns la o adevărată virtuozitate, lucru care i-a făcut să fie foarte căutați de tineretul avut, bine plătiți și purtați în triumf. Obiectele despre care ei mijloceau cunoștințe erau mai ales acelea pe care le dictau interesele democrației și anume: retorica și dialectica, etica și teoriile politice, apoi educația sau cultivarea tineretului, gramatica, stilistica, mitologia, teoria literară, muzica, meteorologia, astronomia și cosmologia.

Dat fiind faptul că scopul cunoștințelor teoretice era succesul practic al individului, era natural ca sofiștii să caute să stabilească o teorie a cunoașterii, în sensul că adevăr și eroare, bine și rău, drept și nedreptate n-au o valoare general-valabilă, ci una subiectivă și relativă, fiindcă acestea depind numai de om, de constituția și interesele individului. Astfel sofiștii ajung la un *raționalism critic* ce sfârșește în *scepticism* sau chiar în *nihilism*.

Sofiștii nu sânt de origine atenieni, ci au venit la Atena, în calitate de dascăli ambulanți și *vânzători de înțelepciune*. Primul reprezentant al filosofiei sofiste este **Protagoras din Abdera (c. 480-410 î.e.n.)**, contemporan mai bătrân a lui Democrit. Protagoras a fost de trei ori la Atena, iar ultima vizită a fost fatală. Fiind învinuit de ateism, ceea ce a avut ca urmare ca scrierile lui să fie arse în piața publică din Atena, va fi nevoit să o părăsească, dar în drum spre Sicilia, naufragiază vasul maritim și moare în valurile mării.

Fragmente păstrate din operele lui Protagoras se referă la problema *cunoașterii*. Celebrul său fragment sună așa: „Omul este măsura tuturor lucrurilor, a celor ce sunt că sunt și a celor ce nu sunt pentru că nu sunt” sau „Cum îmi apar mie lucrurile, așa sunt pentru mine, cum îți apar ție lucrurile, așa sunt pentru tine.” Astfel, Protagoras consideră că dovedește că *senzația* este temelia cunoașterii și aceasta se schimbă de la om la om. Dacă pentru Protagoras realitatea se limitează la fluxul fenomenelor, iar senzația este singurul mod de cunoaștere, și orice *senzație este relativă* simțului, ca și obiectului, atunci orice existență este, deci, relativă. Nu există nimic absolut.

Cu alte cuvinte, Protagoras a fondat un punct de vedere sceptic față de posibilitatea omului de a cunoaște lumea. Oamenii foarte diferit percep lumea înconjurătoare, în dependență de starea, atât a obiectului, cât și a subiectului cunoașterii, în fiecare moment de timp. Deci, lucrurile nu sunt pentru toți la fel și, respectiv, nu poate exista o știință unică. Pot exista opinii diferite despre unul și același lucru, la fel de justificate pentru toți.

Gorgias (c.483-375 î.e.n.) este cel de-al doilea mare sofist după Protagoras. În cursul lungii sale vieți (108 ani), el și-a dominat epoca, bucurându-se de o avere și de o glorie imensă, rostind discursuri oficiale și văzându-și ridicată în Olympia statuia, în aur masiv. Pentru el, omul politic nu are nevoi de virtuți pentru a culege roadele succesului, ci de practica și ușurința de a vorbi pentru a nimici adversarul și a duce în eroare poporul.

Dacă Protagoras și-a fondat sistemul filosofic pe unele teze ale lui Heraclit, atunci Gorgias și le fondează pe filosofia eleată. Teza principală a eleaților era:

„Ființa există, iar neantul nu există”. Gorgias transformă această teză în următoarea afirmație: „Nu există ființa, nu există nici neantul, adică nu există nimic”. Teoria sa se reduce la următoarele: 1. Nu există nimic; a. Neantul nu există. Dacă ar exista neantul, ar exista ceea ce nu există. Deci este ceva contradictoriu, ca să existe și să nu existe în unul și același timp; b. nu există nici *ființa* (existența), căci dacă ea există, trebuie să fie ori eternă, ori temporară. Iarăși contradicție. 2. Dacă ar exista ceva nu l-am cunoaște. 3. Dacă l-am putea cunoaște, nu l-am putea împărtăși și altora.

Însemnătatea istorică

Așadar, sofistica reprezintă un moment critic în dezvoltarea gândirii grecești, momentul de disoluție a moralei religioase și afirmarea unei morale întemeiate pe lumina inteligenței. Din punct de vedere al evoluției ideilor, sofistica înlocuiește înțelesul general al filosofiei, ca reflecție asupra *naturii*, prin înțelesul mai îngust de cercetare a *omului*. Problema *omului* s-a instaurat în filosofie, de la ea va porni Socrate, pentru a-i da o nouă rezolvare și care va deschide o nouă cale. Problematika fundamentală a filosofiei devine *cunoașterea de sine a omului* și, prin om, *a naturii*. Sofiștii încheie perioada presocratică (preclasică) prin descompunerea naturii, reducând lumea la senzațiile omului și pun temeliile noii perioade – clasice -, abordând problema *existenței*, care este pusă în directă dependență de *cunoștința omului*.

În concluzie, așa cum istoricii artei au vorbit despre un miracol grec, la fel putem afirma și despre filosofie. De-a lungul a două secole (VI-V î.e.n.), îngrijorarea omenească a luat forma *interogației raționale*. Au fost create, în această perioadă nu numai termenul de **filosofie**, desemnând căutarea unei cunoașteri raționale, ci și principalele concepte de care filosofia se va servi, în calitate de instrumente. Astfel sunt noțiunile de *principiu*, *element*, *cauză*, *necesitate*, *timp*, *dreptate*, *adevăr*, *dialectică*, *retorică*, etc. Importanța acestei moșteniri se confirmă, ulterior, în operele lui Platon și Aristotel.

Pînă aici pentru Atestarea 1.

3. Filosofia clasică din Grecia antică

Protagoras nu văzuse în om decât ceea ce este relativ – senzațiile, pe când Socrate descoperă în om ceea ce este etern și universal. La rîndul lor, Platon și Aristotel, vor înfăptui o sinteză filosofică, cu amplitudine universală, care să concilieze ideile anterioare despre rațiune, care din omenească, cum era încă la Socrate, devine rațiune universală și divină.

În filosofia sintetică a acestei epoci se întrunesc toate ideile gândirii filosofice precedente, ca mai apoi, aceasta să devină rezervorul ideilor originale, care vor alimenta aproape toate doctrinele viitoare. Atena devine orașul elenilor mobili, vorbăreți entuziaști care au creat în artă Acropole, iar în filosofie – *raționalismul*. Atena pierduse credința oarbă în divinitățile tradiționale, însă, a știut, prin reflecție critică, să descopere o nouă Divinitate – *Rațiunea*, creatoare a *Adevărului*, identic cu *Binele Suprem* și cu *Frumusețea Eternă*.

Trecerea de la *natură la om* a schițat problema: cum poate cunoaște prin rațiune omul natura, problemă care nu a fost rezolvată decât după ce a fost întemeiată disciplina filosofică a *logicii*, schițată de Socrate și desăvârșită de Aristotel. Omul nu este numai o ființă care *gândește*, dar și o ființă care *voiește*, de

aceea se impune problema *voinței și acțiunii*, din care, ulterior, va apărea *etica sau morala*.

Socrate (c.469-399 î.e.n.)

Socrate constituie de unul singur un moment istoric, un eveniment prin care ceva nou va surveni, marcând, datând, respectiv modificând istoria. El a fost primul mare filosof grec care a fost atenian de la naștere și a trăit în ceea ce s-a numit “epoca de aur” a orașului. Socrate s-a născut în Alopeke, o suburbie a Atenei, tatăl său fiind sculptor, iar mama – moașă. El îndeplinește funcții politice și luptă pentru principiul dreptății. Poet, muzician, supus inspirației divine, el vede, în filosofie, muzica cea mai înaltă. Moralist, apostol al virtuților, el le reîncarnează, atât în viață, cât și în doctrina sa, în fond nedisociabile: a trăi înseamnă, pentru el, a filosofa, iar a filosofa înseamnă a învăța, a te pregăti să mori.

Toate sursele referitoare la caracterul lui Socrate îl descriu prin doi factori: că era urât (cel puțin ca un bărbat mai în vârstă) și că avea un intelect strălucitor. În anii săi 50, Socrate s-a căsătorit cu Xantipa, despre care se spune că a avut un temperament dificil (dar același lucru s-ar putea spune și despre Socrate). Ea a născut pentru el trei fii. Pentru un timp, Socrate a îndeplinit rolul de hoplit, participând la Războiul Peloponezian — un conflict care s-a întins intermitent pe o perioadă cuprinsă între 431 și 404 î.e.n. Multe dintre dialogurile lui Platon se referă la serviciul militar al lui Socrate. În Apologia lui Platon, atunci când are loc procesul lui Socrate, el își compară serviciul militar cu problemele sale de judecată și spune că oricine din juriul care crede că el ar trebui să se retragă din filosofie trebuie să creadă că soldații ar trebui să se retragă atunci când pare probabil că vor fi uciși în luptă. Faimos deja, Socrate a fost condamnat la moarte de către juriul Atenei. Cele trei motive ale condamnării se înscriu în registrele: moral (corupea tinerii), religios (refuzul de a crede în zeii cetății și invenția unor noi zei) și metafizic (indiscreția de a fi cercetat cele de sub pământ și cele cerești de a fi schimbat prin vorbire o cauză nedreaptă, făcând-o mai dreaptă, de a fi învățat la fel și pe alții). Socrate a stat înlănțuit 30 de zile, dar în fiecare zi îl vizitau prietenii, care eventual au și pregătit un plan de evadare pe care Socrate îl refuză. La data executării sentinței, Socrate acceptă verdictul și e obligat să bea o fiertură otrăvitoare de cucută.

Filosofia și metoda dialectică.

Pentru a înțelege filosofia lui Socrate, trebuie să menționăm problema capitală de la care pornește: problema cunoașterii adevărului, îndeosebi adevărul moral, prin care binele ar putea fi distins de rău, în rezolvarea acestei probleme, Socrate, trebuia să lupte în două direcții: pe de o parte, contra *tradiționaliștilor*, care vedeau adevărul moral în trecutul glorios; pe de altă parte, contra sofistilor, care prin critica anarhică a moravurilor tradiționale, dăduse naștere unui individualism relativist fără nimic constant. Așadar, Socrate trebuia să lupte și împotriva ignoranței tradiției și împotriva anarhiei hipercritice a sofistilor.

Pentru a descoperi un adevăr sigur era nevoie de o cale, metodă, procedeu, care să ducă la adevăr. Această metodă a fost determinată de Socrate, ulterior numită *metoda socratică*, rămasă până în zilele noastre ca procedeu de învățare.

Metoda lui Socrate este *dialectica*, adică procedeul de aflare a adevărului prin *întrebare și răspuns*. Socrate nu considera că adevărul poate fi impus, ci voia ca fiecare să producă din sine, printr-o activitate intelectuală și personală. Adevărul se găsește în cunoștințele noastre doar că trebuie prin metoda *dialectică* să-l scoatem la lumină. De aceea, această metodă mai este *maieutică*, adică *arta de a moși adevărul*, făcând prin aceasta o aluzie la îndeletnicirea mamei sale.

Așadar, fiecare este dator să-și orienteze reflecția asupra sa: *Cunoaște-te pe tine însuși*, cercetează ideile primite orbește prin tradiție, recunoaște că deocamdată nu știi nimic și nu se poate să nu descoperi adevărul. Punctul de plecare a lui Socrate erau părerile brute și necercetate ale oamenilor. Prin întrebări meșteșugite (*Ironia socratică*), el aduna cazurile particulare, iar din compararea cazurilor căuta să scoată partea comună, caracteristică pentru *noțiune*. Așadar, scopul cercetării socratice era dobândirea *noțiunii clare*, acceptată de toți.

Sofiștii se opreau la cazurile individuale, procedeul socratic se ridica de la cazurile individuale, cu ajutorul *inducției*, la *noțiune*, printr-o *definiție*. Există un *adevăr*, există *principii generale*, există *cunoștințe comune*, care alcătuiesc *Rațiunea*. Socrate a descoperit *rațiunea*, el este teoreticianul ei.

Morala socratică.

Scopul întemeierii cunoașterii raționale este aplicare rațiunii la viața morală. Pentru Socrate, acțiunea morală înseamnă acțiunea după îndemnurile gândirii și a principiilor raționale. După el, *virtutea* este însăși *rațiunea*, iar virtuțile sunt activități ale rațiunii. Consecința unei asemenea concepții este că virtutea, fiind știință, poate fi învățată. Este suficient a cunoaște binele, pentru a-l săvârși. „Nimeni nu este rău cu bună știință, omul rău este ignorant, omul bun este înțelept.”

Dacă virtuțile sunt *idei*, era firesc ca Socrate să stabilească un sistem de virtuți, în care *virtuțile particulare* să decurgă din *virtuțile generale*. Virtutea supremă, nu putea fi alta decât *înțelepciunea*, din care decurg deductiv celelalte patru virtuți, după obiectul distinct al înțelepciunii: 1. *Pietate față de zei*; 2. *Dreptate față de oameni*; 3. *Curaj față de primejdii*; 4. *Cumpătare față de plăcerile simțurilor*. Socrate este primul gânditor, care dă o temelie științifică moralei, iar Diogene Laerțiu, pe drept, îl consideră întemeietorul morale.

Știința virtuții duce cu necesitate la *fericire*, deoarece scopul vieții virtuoză este fericirea: *înțeleptul trebuie să fie fericit*. După Socrate fericirea este *interesul, utilul*, însă un interes general care folosește tuturor. Numai fapta altruistă, viața virtuoasă aduce fericirea fiecăruia în parte și a tuturor în general, egoismul se întoarce mai devreme sau mai târziu împotriva egoistului. Așadar, morala socratică este și un utilitarism obiectiv, preocupată de fericirea, binele tuturor.

Concepția socratică despre stat

În ceea ce privește raportul dintre individ și comunitate, individ și stat, Socrate se pronunță ca cetățean, care era adânc înrădăcinat în ființa și viața poporului său. Pentru Socrate atenianul, statul, comunitatea poporului, patria nu erau numai mărimi date, ci unitatea bunurilor și a valorilor celor mai înalte, cu care Socrate se simțea legat nespus de intim și față de care el se simțea răspunzător.

"*Polis*"-ul era pentru Socrate garantul legității tuturor faptelor. El era principiul care obliga pe toți indivizii și principiul care determina valoarea tuturor indivizilor și

al lor "areti" (conducători). Pentru secolul al V-lea î.e.n., "areti" însemna nu numai o calitate imanentă, ci și de o valoare etico-politică a omului, ce nu este determinată de conștiința individuală, dar numai de către comunitatea pentru care omul se poate dovedi ca fiind valoros prin calitățile sale morale și cetățenești. *Cetățeanul autentic* slujește întreaga sa viață patria și aceasta după aptitudinile sale personale. *Statul și individul* aparțin indisolubil laolaltă. Socrate atenianul este conștient că *binele sau mizeria insului* depind de statul în care acesta trăiește, că *individul nu-și poate realiza fericirea sa decât în acord cu binele comunității*. De aceea, cine voiește să realizeze *adevărata virtute*, trebuie să lupte pentru *binele comunității*. Socrate considera existența sa ca fiind legată indestructibil de cea a statului. Această convingere l-a determinat pe filosoful grec să primească chiar și moartea pentru a dovedi că insul și comunitatea poporului aparțin indisolubil laolaltă. Socrate milita pentru o formă de guvernare în care ajung la conducere numai cei pregătiți, cei care posedă știința necesară conducerii statului, adică aceia care și-au legat existența de temeiurile *Logosului*. Temeiurile vieții comunității trebuie să le constituie, deci, același Logos etern, ca o putere ce singură poate salva de la scufundarea în haos a existenței omenești, pentru a o lega pe aceasta de ordinele adevărate ale vieții. De aceea, credincios convingerii sale, Socrate afirma hotărât că *orice poziție politică în stat trebuie să fie fundamentată pe știință*: nu simpla posesiune a puterii, nici întâmplarea, nici alegerea, ci numai știința îl face pe conducătorul politic autentic.

Sfârșitul tragic al vieții lui Socrate a fost piatra de încercare a concepției sale morale: el, care a învățat pe alții cum să trăiască, a știut să-i învețe și cum trebuie să moară. Acuzarea lui Socrate era neîntemeiată, dar era susținută de ura celor care vedeau în el filosoful, care prin critica sa ruina moravurile tradiționale. Acuzatorii, ignoranții săi pătimiși, nu puteau și nu voiau să deosebească anarhia sofistică de *etica raționalistă socratică*. La propunerea elevilor săi, în frunte cu Criton, de a fugi din închisoare prin coruperea paznicilor, el răspunde prin refuz și susține: „mi-am jertfit viața pentru luminarea patriei, dacă meritele mele nu vor fi recunoscute, fără să mă apăr, înseamnă că m-am înșelat și că trebuie să mor”. Ultimele cuvinte ale lui Socrate au fost “acum este ora să ne despărțim, eu ca să mor, voi ca să trăiți. Care din noi pășește spre lucrul mai bun, nimeni nu știe, fără de numai Zeul.”

Moartea lui Socrate prin otrăvire este reflectată în *Fedon* de către Platon. Este moartea unui înțelept ce are presimțirea că posteritatea îl va răzbuna și că amintirea pioasă a umanității, îi va asigura și pe pământ nemurirea. Cu toată ura stupidă a contemporanilor, moartea lui Socrate a exercitat o influență nobile până în zilele noastre, căci tristă nu este moartea, ci viața lipsită de o semnificație superioară, semnificație pe care nici o nedreptate nu o poate înjosi, iar moartea nu o poate decât o înnobila.

Însemnătatea istorică

Așadar, Socrate este primul filosof grec ce s-a preocupat de stabilirea *universalului* ca temei filosofic al științei morale și, prin urmare, al oricărei științe. De asemenea, el este descoperitorul lumii interioare a omului și modalității de manifestare a acesteia. Socrate a lansat o doctrină optimistă despre natura omului, capabilă, prin educare, dar mai ales prin autoeducare, să se autodepășească, și să devină liberă, stăpână pe propria soartă. Prin propriul

exemplu, el a contribuit la dezbaterea *relativismului gnoseologic și moral*, la reliefarea *valorii științei* și la cristalizarea *modelului autentic al filosofului*. A fost primul gânditor care a demonstrat că, în orice timp și loc, în orice circumstanță și în fiecare activitate, viața ne oferă oportunitatea de a contempla, de a filosofa, adică de a ne apropia de înțelepciune. Cunoașterea de sine și grija de sine, în numele autodepășirii, în scopul participării eficiente în viața cetății, sunt imperative ce nu și-au pierdut relevanța nici astăzi.

Plus la aceasta, Socrate a jucat un rol excepțional în apariția și dezvoltarea nemijlocită a clasicii mature. Marele filosof a dezvoltat *dialectica realității și ideii*, pronunțându-se contra fizicienilor timpurii și identificând vulnerabilitățile democrației. Socrate susținea ca filozofia ironizează, dar nu cu scopul de a-l aduce la neputință pe celălalt, ci pentru a-l stimula să-și recunoască propria ignoranță. Astfel, față de alți filosofi, Socrate este atipic prin modul de cercetare. El nu dezvoltă nici un sistem filosofic, nu lasă nici o operă scrisă, ci este un „veșnic căutător al adevărului”. În activitatea sa, Socrate a știut să îmbine armonios diferite procedee de cunoaștere, folosind îndoiala metodică și procedeul inductiv, practic – general, și definind conținutul noțiunilor de bază ale moralei : *Bine, drept, frumos, datorie*.

Platon (c. 427-347 î.e.n.)

În cadrul filosofiei clasice grecești, personalitatea lui **Platon** reprezintă un moment de referință, fiind considerat cel mai mare gânditor idealist al acestei perioade. **Platon** este genialul ucenic a lui Socrate care a exercitat o influență profundă asupra culturii occidentale, fără de care, această cultură nici nu poate fi înțeleasă. *Platonismul* este un element esențial al spiritului european, iar scrierile platonice trăiesc și astăzi prin frumusețea lor neîntrecută și prin profunzimea gândului expus.

Provenind dintr-o familie de aristocrați, după mamă, care era coborâtor din legendarul rege Solon, conform tradiției ateniene, Platon a studiat filosofia, acea concepție integratoare a tuturor cunoștințelor epocii în care trăia. Numele său de naștere este **Aristocles**, iar Platon este o poreclă dată mai târziu de profesorul său de gimnastică, prin care se remarcă figura lui solidă, precum și frumusețea, armonia și sănătatea fizică. Posedând o imaginație bogată, în tinerețe a scris poezie și a fost pasionat de pictură. Influența lui Socrate, totuși, a fost hotărâtoare pentru viața și activitatea sa. Drept rezultat, el a ars poeziile și a devenit un discipol entuziast. A murit poetul și s-a născut filosoful.

Epoca în care a trăit, corespunde unei perioade pline de frământări din istoria Greciei antice, când după regimul cel mai democrat al vremii (cel al strategului Pericle – 443-429 î.e.n.), în cetatea-polis Atena, în timpul războiului peloponesiac, întregul sistem de valori anterior recunoscute se modifică, la fel cum și viața lui Platon însăși. Platon a luat parte la mai multe expediții și lupte, care împreună cu dezastrul suferit de Atena în războiul împotriva Spartei, i-au atras atenția tânărului Platon asupra neajunsurilor formei de guvernământ ce stăpânea în orașul său natal. Pe parcursul vieții a întreprins mai multe călătorii de studii: în Egipt s-a familiarizat cu matematica, la Cirene și în coloniile sudice ale Italiei face cunoștință cu filosofia pithagoreică. Reîntors la Atena, deschide o școală filosofică, lângă

gimnaziul închinat lui Akademos, de unde și vine și numele școlii de *Academie*. Platon a murit la vârsta de 80 ani, cum spune Cicero, *cu condeiul în mână*.

Filosofia lui Platon

Drama vieții lui Platon, determinată de moartea nemeritată a mentorului său, Socrate, dar și propria sa formație intelectuală, și, în mod sigur, gândirea sa mitică, i-au permis elaborarea unei opere, cu pronunțate valențe literare, ceea ce îi conferă originalitate și grandoare. Cele mai cunoscute mituri se referă la *dreptate și nedreptate* - **mitul lui Gyges**, *la adevăr* - **mitul peșterii**, *la dragoste* - **mitul androginului**. Această modalitate de scriere a filosofiei, atât sub forma miturilor, cât și forma pe care o îmbracă, cea a *dialogurilor*, face ca opera lui Platon să fie foarte apreciată, valorificată și bine păstrată în timp.

Dialogul filosofic nu este un schimb de informații, ci construcția unei idei din altă idee, dialogul filosofic nu rezolvă probleme, ci problematizează, maestrul dintr-un dialog filosofic nu știe răspunsurile, ci conduce gândirea spre întrebări din ce în ce mai profunde. În disputele filosofice partenerul de dialog nu este un inamic, ci acela care are o altă părere, formată din dialogul însuși, într-un dialog filosofic toți învață, nimeni nu este atâteștiutor, toți se ascultă și se respectă. Dialogurile lui Platon, capodopere ale prozei clasice grecești, cuprind numeroase lucrări: *Apologia lui Socrate*, *Criton*, *Gorgias*, *Fedon*, *Banchetul*, *Republica*, *Sofistul*, *Timeu*. Din ele rezultă, în pofida prezenței aproape continue a figurii lui Socrate, ideea de bază a filosofiei lui Platon, aceea ca adevărata realitate o constituie *Ideile*, cea de *frumos*, de *bine*, de *adevăr*, esențe suprasensibile, imuabile, aflate într-o lume în afara timpului și spațiului, dominate de un principiu suprem, cel al unității în diversitate.

Așadar, în centrul filosofiei lui Platon regăsim conceptul *Ideilor*, noțiune care a fost introdusă de el în limbajul filosofic. *Ideea* este obiectul cunoașterii, iar *dialectica* este metoda de a ajunge la cunoașterea acestora. La Socrate, dialectica era calea prin care ne ridicăm de la cunoștințe confuze la cunoștințe clare și generale, care se găsesc în spiritul omului. Pentru Platon, dialectica este calea în care pornim de la *cunoașterea sensibilă*, nesigură și individuală, la *cunoașterea rațională*, sigură și statică, adică la *Idei*. Deoarece lumea sensibilă este individuală, ideile generale, nu pot exista în ea, ci trebuie să alcătuiască o lume suprasensibilă, o lume inteligibilă, numită *Lumea Ideilor*.

Teoria ideilor

Geneza teoriei ideilor a lui Platon a fost schițată mai târziu de discipolul său, Aristotel. *Ideea* este o combinație a teoriei mișcării, schimbării și transformării a lui Heraclit și a metodei socratice de formare a noțiunilor. Platon, încă în tinerețe, însușise de la Heraclit că lumea sensibilă este într-o veșnică schimbare transformare și, deci, cunoștința sensibilă este schimbătoare și nesigură. De la Socrate învățase, mai târziu, că adevărul este o cunoștință stabilă ce nu se află în senzație, ci în noțiune, și, deci, noțiunea este nesensibilă – spirituală. Ceva mai târziu, sub influența Școlii megarice, *Ideea* dobândește o existență metafizică, obiectivă. Așadar, față de senzația schimbătoare, identică cu non-existența, ideea este suprasensibilă, eternă, preexistentă lumii schimbătoare și sensibile.

În dialogul *Parmenide*, Platon recunoaște mișcarea *ideilor*, care este „combinația” acestora, care duc la formarea judecăților și raționamentelor. *Ideile* formează un organism spiritual ierarhic, cu raporturi de subordonare. Prin aceasta

este explicată posibilitatea de reproducere de către gândire a *lumii ideilor*, suprasensibile și invizibile. Alcătuiind un sistem logic subordonat, *lumea ideilor* include ca *idee supremă* – *ideea de Bine*. Această *idee* este condiția cunoașterii celorlalte idei, totodată și condiția existenței lor. *Binele* este principiul dreptății fără de care nu poate exista armonia, ordinea, cosmosul. *Binele* este identic cu *Demiurgul*.

Lumea sensibilă o copie palidă a *lumii ideilor*, o lume de umbre și de păreri, care nu are realitate de sine stătătoare, decât dacă se împărtășesc (*teoria participației*) din *idei*, eternele prototipuri ale lucrurilor. Între ideile eterne și lucrurile sensibile există un raport de comunitate sau prezență a ideilor, ce explică umbra de existență de care se bucură lumea sensibilă. Tocmai aici apare o dificultate în filosofia lui Platon, pe care acesta nu o poate depăși: dacă *ideea* este prezentă în lucru, atunci ea își pierde unitatea – rămâne inexplicabil faptul că *ideea* este *izolată* de lucrurile sensibile, a căror existență devine de neînțeles.

Așadar, există două lumi radical diferite, separate una de alta: *lumea sensibilă*, o lume a părerii, o lume fenomenală (a fenomenelor); *lumea inteligibilă*, lumea adevărului etern. Acestor două lumi le corespund două tipuri de cunoștințe în ordine descrescândă de perfecțiune:

1. *Cunoștința inteligibilă (episteme):*

a. *Intelect;*

b. *Rațiune;*

2. *Cunoștința sensibilă (doxe):*

a. *Percepție;*

b. *Imaginație.*

Cu alte cuvinte, despre lucrurile sensibile trecătoare nu avem decât păreri (*doxe*) personale, iar despre lucrurile inteligibile (*ideile*) avem numai adevăruri (*episteme*), căci adevărul este partea universală ce se reflectă în natură din *idei*, pe care îl gândim, dar nu și îl percepem. Fenomenul sensibil este un reflex trecător al *ideii eterne*. *Ideea* suprasensibilă este prea orbitoare pentru a putea fi contemplată direct, trebuie să ne mulțumim cu imaginea ei în lumea materiei. Totuși, există o putere, ce ne apropie de lumea ideilor mai mult decât gândirea. Această forță ce ne pune într-o legătură nemijlocită cu lumea ideilor este *iubirea* (*eros*). Pentru Platon iubirea era admirarea frumosului material, însă numai atât încât acesta ne lasă să întrevădem *ideea pură a frumosului etern, a frumosului în sine*.

Un corp frumos revelează un suflet frumos, iar un suflet frumos, revelează frumosul divin și nevăzut. În fața frumuseții sensibile, avem fiorul divinului, iar extazul din iubire este un semn că ne aflăm în fața realității eterne. În dialogul *Fedru*, Platon susține că „când iubim, simțim cum cresc aripi sufletului și cum ne avântăm spre o lume nevăzută în care am trăit înainte de naștere și în care ne vom întoarce după ce moartea ne va elibera de robia trupului”. Prin aceasta se explică faptul că unele adevăruri, ca, spre exemplu, cele matematice, erup din noi fără să le fi învățat. Ele stau ațipite în suflet ca o amintire a vieții, ce am dus-o înainte de naștere în lumea ideilor. Cunoștința adevărată este o amintire (*anamneză*) a celor văzute în lumea inteligibilă, deci, a cunoaște adevărul este a-l recunoaște (*reminiscentă*).

În dialogul *Timeu*, Platon tinde să dea o explicație rațională lumii sensibile. Pentru a o putea explica este nevoit de a admite, alături de ideile-modele ale lucrurilor, un *spațiu nedeterminat* pe care îl numește *materia*. Determinarea materiei prin *idei* este lucrul sensibil. Pe lângă ideile eterne și materia nedeterminată, Platon admite un *Demiurg*, care ordonează *materia* după planul *ideilor eterne*. Prima creație finalistă a *Demiurgului* este *sufletul unic al lumii*, după care este creat *corpul lumii*. Acest corp al lumii ordonează materia haotică, dându-i diverse forme geometrice, dintre care cea mai elementară este *triunghiul*. Din compunerea triunghiurilor apar cele patru elemente: apă, pământ, aer, foc, care, mai apoi, dau naștere lumii sensibile.

Sufletul lumii este o parte din sufletul omenesc, prin aceasta este explicată *nemurirea* acestuia. În filosofia lui Platon este înaintată clasificarea sufletului, în dependență de criteriul însușirilor dominante: *sufletul vulgar*, în care domină pofta, apetitul; *sufletul curajos*, în care domina vitejia; *sufletul rațional*, în care domină gândirea.

Etica și politica

Morala lui Platon este în strânsă legătură cu politica, și invers. Individul este un mic stat, precum statul este individ mare. Așa cum, în spiritul individului, părțile inferioare ale sufletului (poftele și curajul), trebuie să se supună părții înalte și conducătoare (rațiunea), deoarece numai așa domnește în suflet armonia, tot așa, clasele sociale inferioare trebuie să asculte de individul mare – statul. În dialogul *Republica (Politeia)*, Platon construiește un stat utopic, ideal și desăvârșit, în care domnește armonia socială și dreptatea. Statul ideal a lui Platon reprezenta statul ideal grecesc, căci pentru el, statul rămâne cetatea-polis.

Statul ideal era acela unde domnește *dreptatea*, iar dreptatea, după Platon, constă în faptul ca fiecare să se ocupe de ceea ce îi este orânduit prin firea sa înăscută și tipul de suflet, care îi corespunde. Există în statul ideal o ierarhie de clase sociale, corespunzătoare celor trei tipuri de suflete – *clasa meșteșugarilor* (sufletul vulgar), *clasa războinicilor* (sufletul curajos) și *clasa conducătorilor sau filosofilor* (sufletul rațional). Numai atunci va domina armonia în cetate, când conducătorii vor fi filosofi, iar meșteșugarii și țăranii îi vor hrăni pe războinici și pe filosofi, iar aceștia îi vor apăra și cârmui. După Platon clasele sociale vor primi o anumită educație filosofică, care se va întregi cu educația fizică, atât de prețuită de greci. Mai apoi, vor primi educația muzicală și cea matematică, ca în cele din urmă, la bătrânețe pentru cei aleși, vor primi educația dialectică, ce va culmina cu contemplarea ideii de *Bine*, pe care, cu insistență, vor încerca să o realizeze în *Cetatea ideală*.

În statul ideal a lui Platon, pentru instaurarea dreptății și armoniei, cetățenii nu vor poseda proprietăți personale, totul va fi în comun – casă, avere, femei și copii. Statul platonice este un stat deplin ierarhizat, dar nu este un stat de caste pietrificate, căci admitea trecerea de la o clasă inferioară, la o clasă superioară, pentru cei destinați. Statul *comunist* platonice este o *aristocrație a rațiunii*, o teocrație laică.

Însemnătatea istorică

Așadar, filosofia lui Platon a avut o influență majoră asupra gândirii universale ulterioare. Fără Platon nu ar fi existat Aristotel, nu ar fi existat nici Plotin și neoplatonismul, iar fără neoplatonism și aristotelism, dogmele creștine nu ar fi fost

întocmite. De asemenea, platonismul a fost prima doctrină filosofică care în epoca Renașterii a adus un spirit nou în scolastica decadentă. Platon rămâne a fi cel mai paradoxal, mai fascinant și totodată cel mai clar "testament" pe care îl are lumea europeană.

Aristotel (384-322 î.e.n.)

Pe **Aristotel** îl descoperim ca ultimul cugetător original grec deoarece, după el, filosofia greacă încetează de a mai fi o creație cu caracter național. După activitatea acestuia, filosofia trece hotarul național al Greciei și devine o gândire cosmopolită a popoarelor din regiunea Mediterană. Dacă Socrate este cel care întemeiază *raționalismul*, Platon este cel care îl dezvoltă, iar Aristotel este cel care îl definitivează.

Platon a reușit să înainteze rezolvarea admisibilă a contradicției dintre *devenirea eternă* a lui Heraclit și *existența fără devenire* a lui Parmenide. În *teoria ideilor*, el susține că schimbarea aparține lumii sensibile, iar existența neschimbătoare - lumii inteligibile a ideilor. Noua teorie trebuia să fie verificată, prin aplicarea ei sistematică la cercetarea fenomenelor naturii. A explica un lucru era identic cu a-i dezvălui esența, *ideea*, care îl produce. Verificarea și generalizarea platonismului, pe temeiul unei esențiale modificări, este opera enciclopedică a lui Aristotel.

Aristotel s-a născut în *Stagira* – oraș în peninsula Chalcis, la hotar cu Macedonia (din acest motiv, Aristotel este supranumit *Stagiritul*). Tatăl său, Nicomah, era un om cultivat, medic al regelui Filip al Macedoniei și autor a două lucrări literare, de la care Aristotel ar fi moștenit interesul pentru biologie și „științele practice”. Aristotel își începe educația sub instruirea tatălui său, iar după ce rămâne orfan de ambii părinți, trece sub directă îndrumare a rudei sale Proxenos. La vârsta de 17 ani pleacă la Atena, unde timp de două decenii este membru al Academiei platonice, întâi ca elev, apoi ca profesor, până la moartea lui Platon în 347 î.e.n. În această perioadă devine cunoscut ca autor a numeroase lucrări și cursuri ținute în cadrul Academiei. După moartea lui Platon, Aristotel trăiește o perioadă în Assos (regatul Misia - Asia Mică), la curtea tiranului Hermias (cu a cărui nepoată, Pythias, se căsătorește), iar mai apoi în Mytilane.

În 343 î.e.n., Aristotel este chemat la curtea regelui Filip al Macedoniei, ca să se ocupe de educația fiului acestuia, Alexandru, timp de trei ani. După ce Alexandru ajunge rege al Macedoniei (336 î.e.n.) și impune o pace între cetățile grecești, Aristotel se întoarce în Atena și, împreună cu prietenul și discipolul său Teophrast, întemeiază o școală filozofică proprie, numită „*Lykeion*” (Liceul) sau „peripatetica”, deoarece filozoful avea obiceiul să filozofeze, în timpul plimbărilor cu elevii săi). Gallius relatează că, în această școală, Aristotel ținea dimineața *conferințe acromatice*, destinate ascultătorilor mai avansați, iar după prânz *conferințe exoterice* (retorice-populare) pentru publicul mare. *Învățătura exoterică* se referea la studiile de *retorică* - la arta de a argumenta și la știința politică, iar *învățătura acromatică* avea un obiect mai profund și mai subtil - *fizica și problemele de logică*.

Aristotel a condus Lykeion timp de 12 ani (335-322 î.e.n.), iar datorită susținerii sale de către familia regală macedoneană, el a reușit să înființeze o bibliotecă foarte bine dotată cu cărți din toate domeniile științei epocii sale. Din pricina morții

lui Alexandru (323 î.e.n), Aristotel este silit să plece din Atena, fiind acuzat - ca și Socrate - de "asebie". Se spune că, cu această ocazie, el ar fi zis: "*Nu voi mai da prilej atenienilor ca să păcătuiască a doua oară împotriva filozofiei*". Pe plan familial, Aristotel se căsătorește de două ori, având câte un copil din fiecare căsătorie. Refugiat la Chalkis în insula Eubeea, Aristotel moare după un an (322 î.e.n), în urma unei maladii stomacale, de care suferise toată viața. În pofida acestui fapt, Lykeyon continuă să existe vreme de câteva secole după moartea fondatorului său.

Operele lui Aristotel.

Scrierile lui Aristotel s-au păstrat în mare parte, dar s-au pierdut cele în formă de *dialog*, scrise în vremea tinereții. Operele păstrate sunt expositive, ca niște prelegeri, unele din ele conțin neglijențe stilistice și obscurități, explicabile prin moartea sa subită, care l-a împiedicat de a le revedea. După conținut, operele aristotelice păstrate sunt clasificate în următoarele categorii:

- I. *Opere de logică;*
- II. *Opere de metafizică;*
- III. *Opere naturaliste;*
- IV. *Opere de etică, politică, retorică și poetică.*

Pentru a înțelege scrierile lui Aristotel nu trebuie să omitem faptul că el a fost și, în fond, a rămas elevul lui Platon. Aristotel întrunește în sine profunzimea speculativă a metafizicianului cu observația exactă a savantului. El adaugă, raționalismului exagerat a lui Platon, elementul realului, în așa fel, că extazul mistic platonian dispare aproape în întregime în scrierile sale.

Aristotel este considerat primul filosof grec care înaintea o clasificare a științelor, având ca criteriu al diviziunii activitățile omenești – *cunoștința, voința și imaginația*. Astfel, științele sunt clasificate în:

1. *Științe teoretice* – matematica, fizica, metafizica și teologia;
2. *Științe practice* – etica, politica, economia;
3. *Științe poetice* – artele tehnice, retorica, poetica.

Logica este știința pregătitoare a tuturor științelor, de aceea, însuși Aristotel începe cu analiza ei.

Logica.

Întemeietorul logicii științifice este Aristotel. Aceasta este o analiză a legilor gândirii și, de aceea, autorul ei a numit-o *Analitica*. Legea supremă a gândirii este *principiul contradicției*, care susține că „nu putem afirma și nega același lucru, despre același lucru și în același timp”. *Legile gândirii* sunt și legile realității, iar formele logicii sunt și formele existenței. Cu ajutorul simțurilor cunoaștem formele și cauzele esențiale ale tuturor lucrurilor. Aristotel are o încredere desăvârșită în puterea de a cunoaște a inteligenței și în raționalitatea lumii.

Pentru a cunoaște formele generale ale lucrurilor este suficient să cercetăm formele generale de exprimare, pe care Aristotel le numește categorii. El analizează și înaintea *10 categorii ale existenței: substanța, cantitatea, calitatea, relația, locul, timpul, poziția, averea, pasiunea, acțiunea*. Totuși nu este suficient să cunoaștem *noțiunile fundamentale* ale lucrurilor, ci trebuie să descoperim *procedeul logic*, după care unim aceste categorii în *judecăți și raționamente*.

Gândirea este mijlocul de a descoperi adevărul, iar dialectica este metoda. Meritul lui Aristotel rezidă în formularea procedurii logice, care a rămas până în zilele noastre ca formă tipică a raționamentului, numit *silogism*. Pe lângă silogismul științific, Aristotel analizează silogismul fals, numit *sofism*. Prin descoperirea falsității acestuia, Aristotel dă o lovitură fatală și definitivă sofistilor.

Pe lângă *raționamentul deductiv – silogismul* – Aristotel recunoaște că știința trebuie să utilizeze și *raționamentul inductiv*. Deducția pornește de la general pentru a se coborî spre cunoștințe particulare, iar inducția pornește invers de la enumerarea cazurilor particulare și sensibile, pentru a ajunge la general, la forma nesensibilă. Inducția este etapa necesară în procesul cunoașterii, dar nu suficientă, de aceea Aristotel consideră că procedura deductivă este esențială în cunoașterea științifică, deoarece scopul științei este de a dezvălui adevăruri particulare din principii generale.

Metafizica.

În scrierile sale, Aristotel numește această știință „prima filosofie”, iar noțiunea de metafizică a fost elaborată mai târziu, accidental, numai pentru faptul că, în clasificarea operelor aristotelice, Andronicos a plasat-o „după cele fizice”, adică în greacă *meta ta phisika*. Metafizica aristotelică pornește de la explicarea celor patru cauze sau principii ale tuturor lucrurilor: *cauza formală* – esența rațională a lucrurilor; *cauza materială* – substratul lucrurilor, *cauza mișcării* – eficiența; *cauza finală* – scopul.

Așadar, cele două principii universale ale lucrurilor sunt: *materia primă* – neterminată și *forma pură* – lipsită de orice conținut. Aristotel distinge *forma formelor* care este *Demiurgul*, adică *primul motor (perpetuum mobile)* al lumii, care nu creează lumea, dar o ordonează. Însăși *Demiurgul* nu acționează direct asupra materiei, căci deși mișcă totul, El este nemișcat. *Demiurgul* mișcă lumea indirect, prin simpatia pe care o exercită, iar prin *iubire (eros)* lumea este formată, orânduită în corespundere cu formele subordonate care corespund noțiunilor raționale.

Pentru ca *forma* să ordoneze *materia*, ea trebuie să fie în lucru, adică să se unească cu materia, totodată *materia* trebuie să aspire la *formă*. Pentru ca *forma* să ordoneze *materia*, ea trebuie să fie o forță, o activitate. De aceea, Aristotel numește forma *entelehie (energie)*, adică *act*, ce urmărește realizarea unui anumit scop. Dacă *forma* devine *entelehie*, *materia* trebuie să aibă dispoziția de a primi forma, de aceea el numește *materia – virtualitate, potențialitate*.

Deci *orice lucru este o realizare, o trecere* de la potențialitatea, fără formă a materiei, la actualitatea formei. Noțiunile de *materie* și *formă* sunt *relative*, fiindcă ceea ce este formă pentru o materie, poate deveni materie pentru o formă superioară. Întreaga lume este o ierarhie de forme: de la cele mai inferioare, până la forma superioară. De exemplu, *lumea corporală* este o simplă *materie* pentru *forma sufletului*, și, tot așa, prin trecere continuă până la *Demiurg*, care este *forma pură*. Trecerea de la *materie* la *formă* se face prin mișcare, și, fiindcă există o ierarhie continuă de forme, mișcarea lumii este o evoluție.

Este evident că *formele* aristotelice sunt ideile platonice, cu deosebirea că acestea nu se află într-o lume superioară, din care lucrurile se împărtășesc într-un mod misterios. *Formele* sau *Ideile* se află *în lucruri*, constituind *esența și substanța* lor. Anume această distincție între Aristotel și Platon va provoca marea

discuție medievală, numită *problema universalilor*. Pentru Aristotel formele nu pot fi separate de lucruri, decât în gândire dar nu și real.

Fizica.

Fizica (phiseos) este știința despre natură. *Stageritul* înaintea o structură ierarhică a lumii, stratificată în dependență de criteriul perfecțiunii. El distinge lumea *sublunară* sau *pământească*, alcătuită din patru elemente stihinice: apă, pământ, foc, aer. În această lume sunt prezente toate formele de mișcare. *Lumea lunară* include cele șapte planete (Luna, Soarele, Venus, Mercur, Marte, Jupiter și Saturn) și bolta cerească cu stelele fixe. Această lume este alcătuită din cel de-al *cincilea element (quinta essentia)*, pe care Aristotel îl numește *eter*, materie fină, străvezie, indestructibilă. Aici, este prezentă cea mai desăvârșită formă de mișcare – *mișcarea circulară*, care este veșnică.

Cea de-a treia lume în structura ierarhică a lui Aristotel este *lumea supralunară*, care are drept obiect lumea care există dincolo de lună. Această lume este nematerială și întruchipează în sine *Perfecțiunea Absolută*. *Lumea supralunară* este lumea esențelor divine, neschimbătoare, nemișcată, iar *Lumea lunară* este neschimbătoare, însă mișcată. La rândul ei, *lumea sublunară*, de care se ocupă *fizica*, este schimbătoare, coruptibilă și mișcată. Aici domnesc nașterea și moartea, descompunerea și pieirea. *Lumea sublunară* include Pământul nemișcat, în jurul căruia în formă circulară se rotesc cele șapte planete. Această concepție aristotelică, dezvoltată mai târziu de **Ptolemeu**, va domina până în epoca Renașterii, când este înlocuită de Nicolai Copernic, în 1543.

Structura *lucrului material* este alcătuită din legătura eclectică a două perechi de elemente: cald-rece, umed-uscat. De exemplu, caldul și umedul alcătuiește aerul, caldul și uscatul - focul, recele și uscatul – pământul, iar umedul și recele – stelele și apa. *Materia vie* este alcătuită din *homeomeri* (elemente purtătoare de calități). Compoziția acestora dă naștere organelor biologice, iar ordonarea lor este înfăptuită de *suflet*. Toate schimbările și transformările, atât din *lumea materială (corporală)*, cât și din *materia vie*, sunt determinate de *cauze finale*, care urmăresc realizarea scopului final.

Aristotel înaintea următoarea clasificare a sufletelor: *suflet vegetativ* (plante), *suflet senzitiv* (animal) și *suflet rațional* (om). Referindu-se la sufletul *rațional*, Stagiritul distinge două componente: *intelectul pasiv* și *intelectul activ*. După Aristotel, nemuritor este componenta *intelectului activ*, iar *intelectul pasiv* moare odată cu trupul omului. De aici, este clar că sufletul individual nu este veșnic. Cunoașterea începe prin simțuri, care sunt obținute pasiv și care înscriu ca pe o „*tablă din ceară*” formele lucrurilor. Așadar, cunoașterea este inserarea formelor lucrurilor în suflet. Intelectul separă din *percepții* tot ce provoacă confuzie, neclaritate și denaturează *forma pură*, care este identică cu *esența* sau *forma* lucrurilor.

Morala și Politica.

Scopul suprem al vieții este *fericirea*, fără de care nu există nimic mai valoros. Această idee este caracteristică tuturor moraliștilor eleni, iar distincția dintre ei începe din clipa când aceștia vor să definească – ce este *fericirea*. Aristotel înaintea un concept ingenios care susține că orice *funcție naturală*, ca de exemplu, auzul, văzul, respirația, produc o plăcere numai pentru faptul că se exercită din necesitatea interioară a organismului de a funcționa, acestea fiind

plăceri funcționale. Orice om, pe lângă aceste funcții fiziologice, mai este caracterizat prin *plăcerea nobleței, intelectului*, care sunt *gândirea, cunoștința*. După Aristotel, *suprema fericire* este *activitatea cugetării, contemplarea adevărului*.

Exercitarea teoretică, practică și tehnică a gândirii, a rațiunii este o *virtute desăvârșită*, din care sunt deduse *virtuțile*, numite de Aristotel *dianoetice*. Stagiritul avea simțul realității mai dezvoltat decât predecesorii săi și a observat că nu este suficient să cunoști binele pentru ca să-l săvârșești, ci este nevoie de anumite *însușiri*, sădite în facultatea de a dori și simți și întărite prin *deprindere*. Moralitatea presupune, așadar, o *natură morală*, care trebuie să asculte de rațiune adică să evite extremele – nici desfrâu, dar nici ascetism, dar să urmeze întotdeauna *calea de mijloc (mesotes)* și, atunci, obținem *virtuțile etice: dreptatea și echitatea*. Acestea sunt subordonate *virtuților dianoetice: înțelegerea contemplativă a lumii și înțelepciunea practică*. Numai cine găsește satisfacție deplină în bunurile gândirii este sigur că nenorocirile vieții nu-i vor răpi niciodată bunurile interioare.

După cum a accentuat Aristotel, *virtutea* implică o deprindere în direcția moralității și anume ceea ce numim *educație*. Statul aristotelic este un institut de educație morală, „o comunitate de virtuoși, pentru exercitarea și sporirea virtuții”. Statul este o necesitate firească a omului, deoarece „omul este un animal sociabil din fire”.

Aristotel nu acceptă *comunismul utopic* platonice, ci încearcă a construi și a reforma, în dependență de realitățile sociale, un concept social, care prezintă în sine cea dintâi teorie a științei *Politică*. El cere ca fiecare cetățean, în dependență de vârstă și capacitățile sale, trebuie să îndeplinească o slujbă politică în stat, sub conducerea celor mai virtuoși, care alcătuiesc aristocrația morală și intelectuală. Cetățeanul trebuie să fie liber de grijile materiale, iar lucrul manual este lăsat pe seama *robilor*, care sunt necesari atât timp cât nu există mașini. După Aristotel numai *cetățenii liberi* primesc o educație sub formă de știință și artă. Cu alte cuvinte statul Aristotelic este o *aristocrație morală și intelectuală*. Aristotel este și el ostil democrației ateniene pe care de altfel a studiat-o migălos în *Constituția ateniană*.

Însemnătatea istorică.

Așadar, Aristotel prin filosofia sa, a reușit să reevalueze și să sistematizeze genial și definitiv cunoștințele științifice ale antichității. El este întemeietorul logicii, zoologiei, fiziologiei, anatomiei comparate, psihologiei. Deși, nu a scris în mod special lucrări de matematică, în opera sa există referiri de valoare pentru această știință: a expus principiile fundamentale ale construirii unui *sistem deductiv*, analizând esența *axiomelor, postulatelor, definițiilor și demonstrațiilor*; a descoperit tipul de *eroare logică* cunoscută ulterior sub numele de cercul vicios (*petitio principii*). Lui i se datorează compunerea primei lucrări de *istorie a geometriei*. De asemenea, Aristotel a cercetat conceptul de *continuitate*, de *infiniț matematic*; a formulat definițiile *unității, punctului, liniei, suprafeței și corpului*; a folosit literele alfabetului pentru a nota mărimile; a introdus unele denumiri matematice precum: *teoremă și silogism*, și a inventat *dicționarul și penița de metal*.

Opera sa enciclopedică a încheiat o perioadă de muncă asiduă și, de aceea, a apărut atât de desăvârșită, încât urmașii nu au avut ce modifica, iar completările

au fost puține și ne semnificative. De aceea, ei au fost nevoiți să scrie comentarii și să lămurească mulțimea de teorii și noțiuni ale Stagiritului. Chiar și astăzi, tălmăcirea milenară nu au epuizat lămuririle și discuțiile controversate. Influența filosofiei lui Aristotel nu s-a exercitat numai asupra *scolasticii* care considera filosofia peripatetică drept cea din urmă expresie a Adevărului, ci a influențat și asupra Orientului, unde pătrunde prin sec. al VIII-lea e.n. la arabi, de la care se întoarce la creștinii occidentali, în sec. al XIII-lea e.n., pentru a provoca sinteza filosofică a lui Toma D'Aquino.

Astfel, urmașii lui Socrate, atât direcți, cât și indirecti, vor avea o influență covârșitoare asupra culturii și teologiei, îndeosebi prin Platon și Aristotel, formând în acest fel un *triptic al filosofiei antice*. După cum amintea un cercetător al filosofiei grecești, această triadă de titani ai filosofiei au avut un rol covârșitor la temelia culturii universale, fiecare având o importanță deosebită. Astfel că, Socrate este asemănat cu sămânța care încolțește, Platon este floarea bogată, iar fructul filosofiei antice este Aristotel.

4. Filosofia eleno-romană

Termenul de *elenism* a fost introdus în cultură de istoricul german J. Droysen (1808-1884). În celebra sa lucrare „Istoria elenismului”, el a definit *elenismul* ca expansiune a culturii și a dominației grecești asupra popoarelor din Orient. Perioada elenistă, prin care se înțelege, în general, perioada istorică cuprinsă între moartea lui Alexandru Macedon (323 î.e.n.) și sfârșitul sec. I î.e.n. a fost marcată de fenomene economice, sociale, politice și culturale care fac din ea, pe de o parte, sfârșitul lumii grecești și, pe de altă parte, începutul perioadei romane.

În această etapă se observă o decădere, sub aspect politic, a polisului grecesc. Rolul de producție sclavagistă intră într-un proces de restructurare, iar viața politică a societății dobândește noi caracteristici. Dacă anterior, orașele cetăți aveau posibilități de afirmare în viața culturală, în această perioadă se observă, totuși, sub acest aspect, un declin. Dacă anterior, spiritul grecesc se caracteriza prin optimism, individul considerându-se cetățean, de unde și reieșea sentimentul de încredere, din momentul în care cetatea începe să se destrame, optimismul, civismul dispare, iar în locul lor apar individualismul, neîncrederea și pesimismul. În aceste condiții, individul este nevoit să-și evolueze puterile și să se întrebe dacă, în lumea dată e posibilă sau nu fericirea, dacă virtutea mai e necesară sau dacă se mai poate spera în dreptate și libertate. Drept rezultat, cugetările filosofice se îndreaptă spre domeniul eticii, iar gânditorii devin interesați față de idealurile colective. În așa mod, se conturează ideea că fericirea mult visată poate fi obținută prin dobândirea calmului, o seninătate imposibilă, care poartă numele de *ataraxie* și care, în perioada elenistă, devine un ideal.

Așadar, odată cu extinderea Imperiului Roman și limitarea, chiar desființarea micilor state grecești, care au asigurat existența numeroaselor școli și curente, sistemele filosofice, ale acestei perioade de lungă durată, au fost separate în două categorii: *școlile morale* și *școlile religioase*. *Școlile morale* includeau sisteme *eclectice*: *stoicismul*, *epicurismul* și *scepticismul*, iar *școlile religioase*, aveau în centrul filosofiei – ideea de divinitate: *neoplatonismul*, *iudeo-alexandrină* și *neopitagorismul*.

Dominarea intereselor morale asupra celor ale rațiunii se explică prin faptul că diversitatea popoarelor din Imperiul Macedonian și, apoi, din Imperiul Roman, își pierduseră patria și religia. Acum acestea se aflau în căutarea unei noi unități spirituale, care să înlocuiască religiile naționale și tradiționale. Din această perspectivă, trebuie să reflectăm scopul sistemelor filosofice constituite:

- *stoicismul* căuta, în voința neclintită și în virtutea eroică, piatra de temelie de care omul se putea sprijini în frământările vieții;
- *epicurismul* vedea, în cultivarea plăcerii, un mijloc de a uita;
- *scepticismul* recurgea la îndoială pentru a găsi liniștea sufletească;
- în sfârșit, *neoplatonismul*, împreună cu celelalte doctrine religioase, a căutat, prin *extazul mistic*, refugiul din această lume pământească, într-o lume suprapământească și desăvârșită.

Așadar, *stoicismul*, *epicurismul*, *scepticismul* au fost filosofii morale, care căutau să asigure fericirea individului prin eliberarea acestuia de lume și de nevoile, prin care aceasta îl stăpânește. Însă, aceste sisteme filosofice voiau să realizeze eliberarea individului de necesitățile naturii, tot prin intermediul ei. De aceea, *școlile morale* au dat greș și au creat condiții pentru ca filosofia religioasă și mistică a *neoplatonismului*, care întrevedea că libertatea individului nu poate fi realizată decât cu ajutorul supranaturalului, divinității, să se impună în prim plan.

Stoicismul (sec. III î.e.n. – sec. III e.n.) este una din cele mai originale filosofii din perioada elenistă, care începe cu **Zenon din Kition** – sf. sec. IV î.e.n. – și sfârșește la începutul sec. al III e.n., avându-l ca cel din urmă mare reprezentant, pe **Marc Aureliu**. Așadar, și filosofia stoică a dispărut în momentul apariției *neoplatonismului*. Cu toate acestea, stoicismul a fost sublima școală de morală a antichității și a tuturor timpurilor, care include, în evoluția sa, trei faze: *stoicismul antic* (sec. III î.e.n.), *stoicismul mijlociu* (sec. II-I î.e.n.) și *stoicismul nou – roman* (sec. I-II e.n.). Numele școlii provine de la faptul că școala era plasată într-o galerie cu coloane și cu picturi, numită de aceea *stoa poikile (sala piestriță)*.

La stoici întâlnim, pentru prima dată, termenul de *logică*, aplicată la *Analitica aristotelică*, în înțelesul de logică formală, cum nu era la Aristotel, dar cum a rămas până în zilele noastre. adaugă o nouă problemă logică, absentă la Stagirit, *problema criteriului adevărului*. Criteriul adevărului este *evidența senzațiilor*, teorie care ne face să înțelegem că stoicii înclină spre senzualism. Totuși, stoicii nu acceptă numai senzația, dar și o cunoștință complementară – *rațiunea (logos)*, adică acele cunoștințe generale pe care le posedă toți oamenii. Dintre filosofii moderni, stoicii îi influențează, prin teoria cunoașterii, pe Descartes și Locke.

Cosmologia stoică pornește, ca de la o axiomă, că tot ce există este material. *Materia* este alcătuită din două principii contrare: unul *pasiv, materia inertă*, vizibilă, obișnuită; și unul *activ, materia fină*, invizibilă, creatoare, asemenea *focului* dotat cu *Rațiune* a lui Heraclit, numit *Spirit (pneuma)*. *Spiritul rațional* este divin, este însuși divinitatea, care ordonează materia, după *idei creatoare*. Aceste *idei* nu sunt decât *formele materializate* ale lui Aristotel. *Spiritul* sau *Rațiunea universală* mișcă și conduce lumea după un *plan-providență*, folosit, mai apoi, în teologia creștină. Așadar, fizica stoică este un *panteism materialist*.

În *morală* se revelează originalitatea filosofiei stoice, care se bucură și astăzi de o admirație deosebită. Stoicul rămâne pentru totdeauna model de răbdare,

renunțare și virtute sublimă. Pentru stoici, ca și pentru alte sisteme morale scopul vieții este *fericirea*. *Fericirea* stoicilor nu se află în plăcere, ci în *virtutea sublimă*, care poate produce și plăcere, însă o plăcere pură, ce se adaugă virtuții și care, în nici un caz, nu este însuși scopul faptelor noastre. *Virtutea* este secretul lumii, iar *viciul* este rădăcina răului și a suferinței. Tot ce nu este virtute sau viciu este un *bun indiferent*, care nu ne privește.

Virtutea în morala stoică este „a trăi potrivit cu natura”, iar natura era *Rațiunea universală*, din care și noi avem o scânteie – rațiunea omenească. A trăi potrivit cu rațiunea este totuna cu a înăbuși patimile, a fi senin, a considera ca păreri greșite suferințele vieții (luptă și stăpânește-te). Înțeleptul stoic este stăpânul vieții sale, el luptă pentru a însera mai multă rațiune și virtute în viață. În această luptă se găsește măreția sublimă și adâncă seriozitate morală a stoicilor. Oamenii stăpâniți de patimi sunt niște nebuni.

Precum stoicii admiteau în fizică o singură rațiune, iar în morală o singură virtute, tot astfel în politică se ridică peste hotarele naționale și acceptă o singură lege și un singur stat – statul lumii (cosmopolis). Prin aceasta, stoicii au pregătit *cosmopolitismul creștin*, admitând pe toți oamenii, indiferent de clasa socială, drept *frați* ce trebuiau să se ajute și să se iubească.

În fața școlii severe a Porticului (stoicismul), la polul extrem, se află grădina lui **Epicur**, unde se adăpostește morala plăcerii – epicurismul - care a fost întemeiat în sec. al IV-lea î.e.n. Epicur trăiește o perioadă de decadență a lumii grecești, după dominația exercitată de Filip al Macedoniei și de către fiul său Alexandru cel Mare. Haosul exterior al cetății îl determină să promoveze o reîntoarcere asupra vieții interioare. În 306 î.Hr., el cumpără o grădină (*kepos*), un teren situat la nord-estul Atenei, unde va rămâne până la moarte. Aici adună o comunitate de prieteni, care trăiesc în jurul maestrului, îndepărtați de viața politică. Școala lui Epicur a rivalizat cu Academia (Platon) și Peripatos (Aristotel), iar prin activitatea de la Atena, epicurismul s-a manifestat cu un puternic ecou până la sfârșitul lumii antice. Ca și în cazul lui Socrate, pe care îl aprecia, moartea lui Epicur a fost aceea a unui înțelept senin și perfect stăpân pe el.

În teoria cunoașterii, Epicur a fost un adept al empirismului, mai consecvent decât stoicii. Cunoștința își are izvorul în senzație, căci aceasta posedă în sine un semn sigur al adevărului – claritatea și evidența. Dacă simțurile ne-ar înșela măcar o singură dată atunci am bănuî că ne înșală întotdeauna, trebuie să credem că imaginile din noi reprezintă exact lucrurile reale din afară. Totuși, Epicur adaugă senzațiilor anumite *noțiuni*, care se formează din contopirea mai multor senzații.

Fizica epicureică s-a preocupat nu numai de natură (moartă), dar și de materia vie. Pentru Epicur, cercetarea naturii are un scop practic. Dacă în natură totul se petrece conform legilor eterne, atunci ne vom putea elibera de superstițiile religioase și de teama morții care ne tulbură liniștea (*ataraxia*), care constituie scopul vieții.

Epicur este influențat de *concepția atomistă* a lui Democrit, conform căreia în natură totul este determinat de mișcarea necesară a atomilor. Totuși, pentru a salva libertatea umană el introduce în natură *arbitrarul divinităților*, susținând că

atomii se întâlnesc printr-o deviere spontană de la drumul necesar al mișcării lor, deviere pe care a numit-o *clinamen*.

După Epicur, sufletul este alcătuit din atomi fini, străvezii și, deoarece este material, nu poate nemuritor. Acest materialism se explică prin faptul că în filosofia antică tot ce se mișcă și suportă o schimbare este corporal, material. Concepția epicureică are însemnătatea de a fi singura concepție filosofică din această perioadă a filosofiei grecești, care dă o lămurire mecanicistă și materialistă, prin înlăturarea cauzelor finale și mitice, de care abuzau școlile: stoice, neoplatonice și neopitagoreice.

În legătură strânsă cu fizica se află morala epicureică, orientată împotriva „tulburărilor sufletești”. Cine posedă concepții despre esența ordinea lumii, trebuie să ajungă în viață la o atitudine senină și fericită. În concepția epicureică despre *fericire*, sunt patru idei, care prin forța lor sublimă, pot influența sufletul:

- *Divinitatea* nu este ceva de care să ne temem, căci lumea este determinată numai de legi necesare;

- *Moartea* nu e de temut, fiindcă, atâta timp cât trăim – ea nu este cu noi; când murim – nu mai simțim nimic;

- *Binele* poate fi ușor „procurat”(efectuat);

- *Răul* poate fi ușor suportat. Dacă suferința este insuportabilă, ea durează puțin. Când durează mult, aceasta devine suportabilă.

Sufletul, determinat de aceste principii, reușește să atingă scopul suprem al vieții, care, după epicureici, este un plus de *plăcere* față de *durere*. *Plăcerea* este dorința firească a oricărei ființe, fie cât este o *plăcere sufletească*, fie că este o *plăcere trupească*. Morala epicureică este o *morală a plăcerii*, este un *hedonism*. În pofida acestor idei, epicureii duceau o viață cumpătată, pentru că, după ei, plăcerea cea mai mare era o *plăcere negativă*, adică *lipsa de neplăceri*, netulburarea, liniștea, seninătatea (*ataraxia*), iar din *plăcerile pozitive* apreciau mult *plăcerea sufletească*, provocată de *amintirea plăcerilor anterioare*. Înțeleptul epicureic trebuia să stăpânească „arta de a trăi”, adică trebuie să învețe a cântări valoarea plăcerilor nu numai pentru prezent, dar și pentru viitor, adică a prevedea efectele plăcerilor prezente.

Epicur analizează și înaintează o clasificare a plăcerilor: *plăceri naturale și necesare pentru viață* (a potoli foamea și setea, a menține sănătatea, lectura ș.a.); *plăceri naturale și nenecesare pentru viață* (a servi vin, viața sexuală ș.a.); *plăceri artificiale și nenecesare pentru viață* (a purta haine și încălțăminte scumpe, viața de lux (decor, veselă, mobilier), gloria, faima, dorința de putere ș.a.). Filosofia epicureică susține că prima categorie de plăceri este obligatorie de practicat pentru a atinge *ataraxia*, cea de-a doua este admisibilă, iar de la cea de-a treia trebuie să ne abținem.

După Epicur, *liniștea* este *scopul vieții*, de aceea recomanda adepților *disprețul* față de viața publică, glorie, onoruri, distincții și bogăție. El îi sfătuia să trăiască departe de agitațiile vieții care trebuie contemplate de departe, în calitate de spectatori ai unei comedii. Așadar, „Trăiește retras” – era deviza imperativă a filosofiei epicureice. Plăcerea sacrificiului pentru alții nu intra în „Grădina lui Epicur”.

Dintre sistemele filosofice, de după Aristotel, filosofia epicuristă a fost aproape singura care s-a modificat puțin pe parcursul antichității. Doctrina lui Epicur a fost

acceptată de ucenici și proclamată sacră, cu puteri magice de a fericii oamenii. Când epicurismul, împreună cu stoicismul, pătrunde cultura romană, el dobândește, ca și stoicismul, o formă literară. Urmașii principali ai lui Epicur au fost **Metrodor, Hermarchos, Colotes și Apolodor**, care a predat epicurismul la Roma, unde ajunsese celebru. Cel mai original și vestit adept al epicurismului a fost **Lucrețius Caro** (c. 99-55 î.e.n.), care în admirabila operă *Despre natura lucrurilor*, într-o formă poetică neîntrecută, a reflectat integral concepția epicureică. Epicurismul a fost reînviat, odată cu alte sisteme antice, în epoca Renașterii, de **Lorenzo Valla și Pierre Gassendi**.

Contradicția dintre diversele școli filosofice (stoicism, epicureism, neoplatonism) au provocat nesiguranță și îndoială sau, în unele cazuri, au trezit tendința de a contopi elemente din „diferite sisteme opuse”, și de a le uni într-un sistem universal. În primul caz, contradicția a dus la constituirea **scepticismului**, iar în cel de-al doilea caz, a contribuit la instaurarea superficialului *eclecticism*. Scepticismul este, ca și celelalte școli din această epocă, o filosofie practică, o înțelepciune a vieții. Concepția filosofiei sceptice este o învățătură care arată calea către fericire, care, conform acesteia, constă în liniște sufletească, în netulburare (*ataraxia*), în lipsa de afecțiuni.

Distincția radicală dintre scepticism, care n-a format o școală filosofică, și celelalte filosofii morale (stoicism și epicureism), se referă la problema mijlocului prin care poate fi asigurată fericirea, adică *ataraxia*. Epicureismul și stoicismul îl descoperă într-o concepție asupra lumii, adică *necesitatea universală* sau *Rațiunea universală*. Așadar, pentru aceștia, calea spre fericire este concepută într-un adevăr sigur. Pe de altă parte, scepticii, fiind disperați de a mai găsi fericirea în adevăr, caută refugiul în *îndoială*, în *suspendarea judecății*, privitoare la problemele existențiale și de valoare ale vieții.

Nu cunoaștem ce este adevărat și fals, nu cunoaștem ce este bine și rău. Totul este *convenție omenească*, concepție subiectivă și, deci, totul este *iluzie*. Nu trebuie să ne tulburăm pentru simple păreri. Nepăsarea și seninătatea sunt principiile de temelie ale filosofiei sceptice.

Cuvântul *scepticism* provine din greacă *skepsis* și semnifică *cercetare, examinare fără nici o hotărâre*. Întemeietorul scepticismului este **Pyrrhon din Elis (c.360-270 î.e.n.)**, de aceea scepticismul a mai fost numit și *pyrrhonism*. *Pyrrhon* însuși nu a scris nimic, ci s-a mulțumit să-și trăiască filosofia sa, iar ideile sale au fost expuse de elevul său **Timon din Phlius**, care a trăit la Atena. Pentru a ajunge la netulburarea sufletului, care este scopul suprem al vieții, *Pyrrhon* cerea să nu fie uitate două principii:

1. *Lucrurile sunt și rămân incognoscibile în esența lor*. Ceea ce știm despre ele sunt numai păreri personale, fenomene înșelătoare, fantome ale simțurilor. În ceea ce privește binele și răul, dreptul și nedreptul, sunt concepute ca păreri omenești schimbătoare; nimic nu este nici bine, nici rău, *totul este totuna*, când bine, când rău, după împrejurări și după oameni.

2. *Trebuie să ne abținem de la orice judecată*, să ne mulțumim cu examinarea și cu tăcerea. Și atunci, va apărea de la sine, fără voia noastră, lipsa de orice iluzie asupra lumii, netulburarea, înăbușirea pasiunilor și, mai cu seamă, lipsa de orice surprize în viață.

Ulterior, scepticismul este dezvoltat, prin concepția lui **Timon**, ca, mai apoi, **Arcesilas** să elimine din concepția sceptică teoria fericirii și să păstreze numai teoria cunoștinței sensibile, prin care susținea că chiar dacă nu putem ajunge la adevăr și siguranță absolută, putem totuși obține o oarecare probabilitate de adevăr, de unde și numele de *probabilism*, la care se ajunge. *Probabilismul* nu este scepticismul radical al lui Pyrrhon, ci un scepticism relativ, care recunoaște că deși adevărul în sine este inaccesibil totuși ne putem apropia de el cu probabilitate crescândă.

Arcesilas, ca majoritatea *probabiliștilor*, s-a distins printr-o îndrăzneată critică a filosofiilor timpului, în deosebi a stoicismului, reprezentat în acea vreme de Zenon. Cel mai cunoscut *probabilist* a fost **Carniade din Cirene (c.213-129 î.e.n.)**, elev al lui Arcesilas, prin care probabilismul a obținut o evoluție strălucitoare. Carniade a fost un gânditor genial, un spirit critic, care la Roma a dus în eroare lumea prin verva sa dialectică care îl făcea în stare să se pronunțe *pentru* și *contra* dreptății, cu o egală putere de convingere.

Direcțiile teosofice pregătitoare a creștinismului, cu toate că au împrumutat idei din diverse sisteme, au ca centru de cristalizare, filosofia lui Platon. Acesta este gânditorul care, în cea mai mare măsură, a influențat toate direcțiile de dezvoltare ale filosofiei, caracterizate prin includerea speculațiilor mistice. *Neopitagorismul*, *neoplatonismul eclectic* și *greco-iudaismul* sunt sisteme discrete și parțiale ale unui *nou platonism*, care avea misiunea de a sintetiza religiile păgâne tradiționale și de a fundamenta *unitatea religioasă* a Imperiului Roman, aflat în proces de destrămare.

Neoplatonismul a devenit acea mult așteptată filosofie religioasă atotcuprinzătoare care a reușit să sintetizeze nu numai toate religiile politeiste păgâne, ci și toate sistemele filosofice, având ca punct central o nouă interpretare a filosofiei lui Platon. Concepția neoplatonică este ultima filosofie greacă care se manifestă printr-o măreață și consecventă gândire. Este adevărat că e o gândire în agonie, o ultimă pâlpâire a spiritului grecesc.

Neoplatonismul apare în sec. III e.n., în momentul în care decadența romană era destul de avansată, iar creștinismul devenise deja o forță spirituală, căreia neoplatonicii, în mod sistematic încearcă a-i opune rezistență. Ulterior, chiar dacă neoplatonismul va fi biruit de către creștinism, acesta din urmă va fi nevoit să împrumute elemente esențiale neoplatonice, fără de care nu ar fi reușit să constituie o teologie și un sistem de dogme religioase, care să-i mulțumească, atât masele largi de oameni, cât și pe cei culti, și să dea o unitate puternic intelectuală „credinței individuale”.

Așadar, neoplatonismul se manifestă ca o apărare a păgânismului, ca o încercare de a insufla idei tradiționale filosofice grecești unui misticism teosofic, care devenise anemic și confuz. Neoplatonismul pare în Alexandria, fiind întemeiat de **Saccas**, care era un original comentator al lui Platon și conducător al unei școli filosofice, devenită populară. Printre numeroșii săi ucenici a fost și „părintele bisericii” **Origene**, dar cel mai ilustru ucenic al său a fost **Plotin (c. 205-270 e.n.)**. S-a născut în Egipt, într-o familie înstărită și cultivată, care i-a înlesnit accesul la educație și i-a insuflat interesul pentru cultura greacă. În căutarea filosofiei, la 28 ani începe să studieze cu Ammonius Saccas, lângă care rămâne

11 ani. După această perioadă, Plotin a călătorit în Persia și India pentru a se familiariza cu filosofia practică în Orient. S-a alăturat armatei Împăratului Gordian al III-lea, care a pornit într-o expediție contra Persiei. Eșecul acesteia l-a obligat să fugă din Persia în Antiohia. La 40 de ani, a deschis o școală de filosofie la Roma. Din auditoriul numeros și foarte variat s-a reunit un grup de discipoli mai apropiați, care au adoptat un mod de viață în acord cu învățăturile și exemplul lui Plotin. Porphirios, unul dintre discipolii săi, care i-a scris biografia, îl descrie ca o fire luminoasă, senină și binevoitoare, cu simț practic și moderație în toate, ilustrând prin faptele sale virtuțile despre care vorbise și Platon. Grație spiritului său pronunțat de echitate și dreptate a fost chemat deseori să arbitreze diverse conflicte, rezolvându-le aproape întotdeauna cu succes. Corectitudinea și atitudinea sa de dezinteres față de bunurile materiale i-au determinat pe mulți aristocrați romani să îi încredințeze lui Plotin educația copiilor lor, inclusiv lăsându-i în grijă administrarea averii acestora.

Astfel, Plotin este considerat adevăratul întemeietor al neoplatonismului, deoarece din operele lui Saccas nu s-a păstrat nimic. Opera lui Plotin, cu numele de *Eneade*, s-a păstrat în întregime până astăzi, fiind una din ultimele opere originale ale elenismului, care reflectă erudiție filosofică și caracter propovăduitor. Punctul de plecare a concepției *neoplatonice* este *dualismul*: *Dumnezeu*, pe de o parte, și *lumea*, pe de altă parte, dualism pe care Plotin tindea a-l reduce la un *monism* spiritualist și mistic, aproape de panteism. Deși lumea este radical deosebită de Dumnezeu, ea este o *emanație* din Dumnezeu. Dumnezeu se află permanent în lume, deoarece Dumnezeu este totul, este *Unicul*, este *Începutul* și *Sfârșitul*. Din El este emanată lumea prin extazul mistic. Dumnezeu este *Unitatea* și *Armonia Universului*. *Emanația* este procesiunea în afară timpului, este desfășurarea *imperfectului* din *perfect*, trecerea de la *abstract* la *concret* și *particular*.

Dumnezeu este începutul, este mai presus de gândire și de existență, ceva misterios, care, cel mult poate fi numit Unu. El este identic cu *Nimicul*, dar un *Nimic infinit de bogat*, ce cuprinde în germene tot ce există. El poate fi numit și *Binele Absolut*, căci în el totul se armonizează, este o *coincidență a contrariilor*. Spre deosebire de Platon, Plotin îl înalță pe Dumnezeu-Unu și *Binele* deasupra *Ideilor*, ca o realitate transcendentă și absolută.

Din acest Unu-Divinitate apare spontan, adică emană lumea spirituală în trei trepte, fără ca prin aceasta Dumnezeu să piardă ceva din sine. Dumnezeu pătrunde lumea nu prin substanța sa care rămâne nealterată, ci prin forța sa, prin activitatea sa, concepție pe care o putem desemna ca *panteism dinamic*. Cea dintâi emanație a Unu-lui este *Intellectul (Nous)*, care are în sine *ideile*, prototipurile platonice. Teoria *intellectului* este cea mai semnificativă modificare a platonismului, căci la Platon, *ideile* nu alcătuiesc un *intellect*, ci o lume-model. *Intellectul* când gândește asupra sinelui, ca rezultat apar în el *ideile* – *obiectul cunoștinței*. Acestea constituie *lumea inteligibilă*, adică lumea esențelor eterne, modele ale lucrurilor sensibile.

Din *intellect* apar, ca o iradiere de gradul doi, *Sufletul*, mai întâi *sufletul lumii*, care dă acesteia armonia și simpatia magică dintre lucruri. Din sufletul lumii, mai apoi, apar *sufletele particulare*, care sunt demonice: omenești, animalice, vegetale. Sufletele se află în corpuri, ele sunt forțele care realizează, în timp și

spațiu, *ideile aspațiale și atemporale*. Unu-l, *Intellectul și Sufletul* alcătuiesc cele trei ipostaze, o trinitate, după modelul căreia, se va forma *trinitatea creștină*: *Tătăl* (Unu), *Fiul* (Intellectul-Logosul) și *Sfântul Duh* (Sufletul). Lumea spirituală a celor trei ipostaze alcătuiește un tot armonios și veșnic, căruia i se opune *lumea sensibilă*, trecătoare, a materiei, din care sufletele formează corpurile, lipsite de unitate, nedeterminate. *Materia* este rezultatul celei de-a patra emanații a lui Dumnezeu. Aceasta este sensibilă corporală, în ea sufletele stau închise ca într-o carceră, din care ele aspiră să evadeze (*mântuirea*). *Materia*, care este nedeterminată, irațională, este totuși o *emanație a existenței perfecte*, precum razele luminoase, la mari distanțe se transformă în raze clar-obscur și iar în beznă. După cum se vede, Plotin, ca un adevărat grec, este înamorat de frumusețea corporală și nu neagă definitiv materia, așa cum face ascetismul creștin.

Metafizica și teologia plotiniană au arătat procesiunea, emanarea ipostazelor din Unu-l. rezultatul acesteia este întemnițarea sufletului în materie, sărăcirea spiritului rob de nevoile sensibile. Există totuși o cale a izbăvirii de materie și a conversiunii lumii în sânul Divinității. De problema mântuirii sufletului, de mizeriile lumii materiale se preocupă morala. Conform moralei plotiniene *scopul suprem* este *virtutea*, iar *virtutea supremă* este părăsirea lumii pământești și *revenirea la Dumnezeu*. Acest scop poate fi realizat numai prin *contemplare intuitivă*, prin *extaz*. La început *sufletul* se reîntoarce în *intellect*, însă aici persistă deosebirea dintre intelect și idei, de aceea sufletul se orientează spre Unu, avântat de *intuiția mistică*. Prin intuiție, se contopesc *sufletul și Dumnezeu*, într-un raport delicios, care stinge flacăra conștiinței și anihilează *eul*, într-o fericire necomunicată. Lumea a ieșit din Dumnezeu pentru ca să revină în El. Porfirios ne relatează că această stare de extaz i-a reușit lui Plotin de patru ori, iar lui numai o singură dată.

Din concepția plotiniană se desprinde misticismul din care se vor inspira toți misticii creștini, medievali și moderni. Astfel, influența lui Plotin a fost considerabilă, fiind resimțită atât în opera discipolilor direcți – Porfirios, Proclus, Damascius – cât și la filosofi și gânditori din epoci ulterioare, precum G. Bruno, Goethe, Novalis, Leibnitz, Berkeley, Hegel ș.a.

La rândul său, **neopitagorismul** este un curent filozofic de origine alexandrină care a reactualizat pitagorismul, îmbinându-l cu platonismul. Neopitagorismul reînvie mistică grecească a numerelor. Ideea centrală a acestei învățături este credința într-o singură divinitate și în minuni.

Neopitagorismul îl consideră pe Dumnezeu ca bază unică a lumii, ca esență pură, spirituală ce stă mai sus de toate contradicțiile. Reprezentantul de bază al acestei învățături este *Numenis*. El consideră că în structura ierarhică a existenței, locul suprem îl ocupă primul Dumnezeu, prima rațiune, care este nemișcată. Alături de nous coexistă materia nerațională haotică și incognoscibilă. Între acestea se plasează Demiurgul care contemplează prima rațiune și prin rațiune tinde spre materie. A doua rațiune, spre deosebire de prima, este mobilă, creatoare, aduce materia în ordine și dă naștere armoniei și cosmosului. Cosmosul este al treilea Dumnezeu.

O altă școală religioasă din perioada elenistă a fost școala iudeoalexandrină. Reprezentatul principal al acestei școli este **Philon (c. 15 î.e.n. – 45 e.n.)**. El este preocupat de problema *Logosului* și a lui *Dumnezeu*. *Logosul* sau *Cuvântul*, după cum susținea o tradiție persană este totalitatea ideilor creatoare, prin care Dumnezeu conduce lumea. În tradiția filosofie grecești, *Logosul* este *Rațiunea*, este principiul rațional al lumii, fundamentul armoniei și al dreptății. Însă concepția grecească a *Logosului*, ca principiu al lumii, nu putea dobândi o semnificație religioasă, deoarece *Logosul*, rămânea a fi o divinitate îndepărtată și rece. Pentru a deveni putere religioasă *Logosul* trebuie să se *personifice*, să îmbrace formă omenească. Și anume iudaismul avea în sânul său o legendă ce umaniza *Logosul*, ca mântuitor al lumii. Aceasta era credința într-un *Mesia*, un erou mult așteptat de neamul evreiesc, care era robit de străini, deși menit a fi stăpânitorul lumii. *Mesia* era mântuitorul și intermediarul între om și Dumnezeu. El era o realitate vie, lipsit de caracterul metafizic de principiu universal și etern, caracter pe care îl obține în concepția lui Philon prin contopirea lui *Mesia iudaic* cu *Logosul grecesc*.

Rămânea un pas pentru ca *Mesia-izbăvitorul* să aprindă scânteia credinței care determină, până la sacrificiu, speranța vieții veșnice. Nimeni nu se sacrifică pentru ca să moară, ci pentru a trăi o viață mai înaltă și veșnică. *Mesia*, mântuitorul lumii, trebuia să fie conceput ca o realitate umană în carne și oase, care a reușit, în persoana sa, să se mântuiască de nimicnicia lumii și să se ridice până la Dumnezeu și, astfel, să devină un exemplu demn de imitat pentru toți oamenii. Acest pas, în continuare, îl va face creștinismul. Iisus este *Mesia iudaic*, mântuitorul lumii și *Logosul etern*, care s-a încarnat, a devenit om și a pățimit în zilele lui Pontiu Pilat. Acest progres îl găsim în a patra Evanghelie a lui Ioan, care începe în felul următor: „La început era cuvântul (*Logos*), iar *Logosul* a devenit om și este Iisus, mântuitorul omului de lumea păcatului și mijlocitorul dintre om și Dumnezeu.” În așa fel, *Logosul grecesc* a trecut prin *Mesia iudaic* la Philon, ajungând la Ioan și, apoi, la toți creștinii. În teologia creștină, Iisus este principiul etern al mântuirii și, în același timp, o realitate istorică.

După recunoașterea creștinismului ca religie oficială a Imperiului Roman în anul 313 de către împăratul Constantin, neoplatonismul, neopitagorismul și școala iudeoalexandrină au fost interzise, fiind declarate ca învățături păgâne. Interzicerea a avut loc în anul 529 prin decretul împăratului Iustinian.

Însemnătatea istorică

Astfel, filosofii din perioada elenistă au fost răspunsul înalt specializat la întrebările pe care și le punea orice om, referitoare la fericire, libertate, dreptate, necesitate, zeu, etc. *Iubirea (eros)*, așa cum o concepe **elenismul**, nu are nimic comun cu *dragostea (agapè)* de care ne vorbește **creștinismul**. *Iubirea*, așa cum o concepeau filosofi greci, este, în chip esențial, lipsită de obiect trupeșc, fiindcă nu se adresează persoanei, ci numai calităților pe care aceasta le deține. În **creștinism** iubirea nu mai are nimic în comun cu Dorința prin care Zeul pune în mișcare lumea, așa cum afirmă Aristotel, ci implică acea *kenoză (mișcare) prin care* Dumnezeu s-a micșorat pe sine însuși până la a deveni om și se referă numai la persoană și la condiția s-a tragică. *Agapè* este o iubire *gratuită, o iubire-dar*.

Pe de o parte, **filosofia greacă** vorbește despre *individ*; acest *individ* face parte dintr-un *Tot* și este la dispoziția acestui *Tot*, fie că acesta se numește *Natura*, care-l cuprinde și pe individ într-o serie de cauze și efecte, fie că se numește *Orașul* care-l supune legilor sau *Destinul* care se joacă cu el ca și cu o marionetă. Pe de altă parte, **creștinismul** din contra, vorbește *persoanei*, care este deasupra speciei și posedă în ea acel caracter sacru de care o leagă ideea că ea (persoana) a fost creată după chipul lui Dumnezeu. În aceeași ordine de idei, se opune *corpul* (*frumusețe fizică*) de care vorbește elenismul și *trupul* (*josnicie*), căruia i se adresează creștinismul.

În aceeași ordine de idei, **elenismul** implică o filosofie a *Imanenței*, care-și are rădăcinile în *Cunoaște-te pe tine însuși*, izvor al oricărei înțelepciuni, care poate să conducă la *fericirea perfectă*. Aceasta este ideea care domină, de la Socrate la Plotin, evidențiind faptul că, în el însuși omul *poate și trebuie* să descopere rădăcinile cunoașterii, care să-l conducă la suprema dezvăluire inițiativă. Iată de ce, pentru Plotin salvarea este deja prezentă în noi, ajunge doar să luăm cunoștință de ea. *Cunoaște-te pe tine însuși* conduce la această *reamintire* fundamentală, care ne permite să anulăm căderea și să redăm sufletului aripile pierdute. În **creștinism**, din contra, ceea ce găsim în noi înșine nu sunt decât *tenebre*. Omul îl caută pe Dumnezeu, dar, într-un final, Dumnezeu este cel care îl găsește pe om. Astfel, *Revelația* și *Harul* aduc omului o *Lumină* pe care el este incapabil să o descopere cu propriile forțe. *Iluminarea* vine de sus și nu are nimic comun cu *Iluminismul*.

Așadar, de la Socrate la Plotin, se evidențiază *filosofii intelectualiste ale mântuirii*, în care aceasta este rezultatul unei științe dobândite sau învățate de către om. În acest sens, Socrate nu înceta să repete: „Nimeni nu este rău cu bună-știință”, adică omul rău întoarce spatele *Binelui*, fiindcă îl ignoră. Cu alte cuvinte, la **gânditorii greci** nu este vorba de ispită sau despre ideea unui *rău înrădăcinat*. Ei nu admit existența unor puteri misterioase ale răului care să nu poată fi *exorcizate* prin *cunoaștere reflexivă*. Adevărul este om: dacă el l-a uitat, îl poate găsi prin propriile sale forțe și poate să se identifice cu acesta, contemplându-l. pentru **creștinism**, însă, există, simultan, și o prezență a *Adevărului* în om (pentru că acesta a fost creat după chipul și asemănarea lui Dumnezeu), și o distanță care separă omul de Adevăr, deoarece căderea, *păcatul original*, *răul înrădăcinat*, constituie contra-forțe pe care omul nu le poate birui singur. **Creștinismul** vorbește despre *Har* și despre *Dragostea* care clădește, dar nu vorbește despre *Cunoaștere*, nici despre *inițierea în Mistere*.

Concluzii

Așadar, filosofia greacă a apărut în momentul când a reușit să se desprindă, prin sec. al VII-lea î.e.n., din mrejele gândirii mitico-religioase și a dispărut în sec. al VI-lea e.n., când s-a reîntors în brațele unui misticism religios, subtil, urmărind scopul himeric de a se transforma într-o religie politeistă universală. Creștinismul, în contrast cu concepțiile eleniste complexe, aducea o undă de misticism simplu și de religiozitate plină de viață, care răspundea mai bine nevoilor morale ale unei lumi aflate în descompunere (destrămarea Imperiului Roman). De aceea creștinismul a izbutit să învingă politeismul neoplatonic. Dacă grecii ar fi reușit să constituie o știință pozitivă (a naturii), așa cum au reușit modernii, atunci știința

elenă ofilită nu s-ar fi închinat în fața creștinismului impetuos și sănătos, iar aurora, pe care o visa neoplatonismul, n-ar fi devenit un tragic apus de soare.

Destrămarea gândirii grecești poate fi explicată, dacă supunem analizei, caracteristicile celor două mari perioade ale antichității europene: *perioada grecească propriu-zisă*, până la moartea lui Alexandru cel Mare și *perioada eleno-romană*, cu bogate influențe orientale. În cea dintâi perioadă, idealul vieții și al științei grecești este *măsura*, dezvoltarea omului ca ființă psiho-fizică, ce reflectă unitatea strânsă dintre suflet și corp, lume și Dumnezeu. În a doua perioadă, dat fiind faptul că, filosofia este fascinată de misticismul asiatic, sufletul armonios se separă în două, iar unitatea acestuia face loc dualismului: pe de o parte, *lumea divină*, incognoscibilă, iar pe de altă parte, *lumea corporală*, relativă. Între om și Dumnezeu se produce o discrepanță: omul pierde încrederea în forța rațiunii sale și se reorientează cu dedicație misticismului și revelației supranaturale. Totodată, în această perioadă, se dezvoltă *sentimentul păcatului*, *al nimicniciei omenești*, credința în minuni, care este de origine orientală și care direcționează sufletul spre necesitatea mântuirii. *Dependența* în locul *libertății*, *revelația* în locul *rațiunii*, *autoritatea* în locul *personalității*, *pesimismul* în locul *optimismului*, sunt caracteristicile determinante ale perioadei eleno-romane.

În această atmosferă de sciziune sufletească, saturată de misticismul asiatic, apare o „*bunăvestire*” orientală – *Cuvântul lui Iisus*, care anunța realizarea mesianică a mântuirii, în baza aceluiași dualism radical, între lumea cerească, a *Tatălui divin* și lumea de aici, căzută pradă *răului*. Creștinismul obține biruința, nu din cauza că se adresează inteligenței, care era idolul grecilor, ci fiindcă se adresează *inimilor tuturor*, chiar a celor „săraci cu duhul”.

Astfel, creștinismul, și-a realizat misiunea istorică de a clădi pe ruine, de a înfrânge egoismul plăcerilor și de a disciplina, din nou, spiritele dezorientate. Cu adevărat, creștinismul a adus cu sine o *viață nouă* și o *speranță de viitor*, pentru cei care trăiau în deznădejde. Drept rezultat, creștinismul (filosofia medievală) poate fi considerat moștenitorul, fie și prin uzurpare, al culturii antice, pe care a păstrat-o, așa cum a înțeles mai bine, până la Renaștere, când se aspiră spre preluarea firului gândirii antice, de acolo de unde fusese întrerupt, de biruința creștinismului.

APLICAȚII ȘI TEME DE REFLECȚIE

1. Formulați enunțuri în care apar următoarele noțiuni, ținând cont de semnificația acestora:

- *materie – spirit*;
- *mișcare - repaus*;
- *adevăr – minciună*.
- *existența -neant*.

2. Analizați comparativ semnificația filosofică a:

- afirmației lui Heraclit: *M-am căutat pe mine însumi*;
- a maximei lui Socrate: *Cunoaște-te pe tine însuși*;

3. Interpretați semnificația afirmației lui Socrate, că *singurul lucru pe care îl știe este că nu știe nimic*?

4. Analizați *Mitul peșterii* la Platon și răspundeți la următoarele întrebări:

- Se poate vorbi de o treptată eliberare a locuitorilor peșterii de sub stăpânirea aparenței?

- Prin ce se caracterizează fiecare treaptă?

- Care este cheia mitului peșterii?

- Cu ce ați asemăna în lumea obișnuită locuința-închisoare, lumina focului, umbrele de pe pereții peșterii, lanțurile, soarele strălucitor?

5. Identificați și argumentați vulnerabilitățile *Fizicii stagiritului* în comparație cu *Fizica mecanică newtoniană*;

6. Sunteți de acord cu susținerea ideii că *fericirea* noastră e mai mare cu cât ne bucurăm de mai multă plăcere, oricare ar fi calitatea acesteia? Motivați-vă răspunsul în raport cu concepția lui Epicur.

7. Care sunt argumentele prin care ați putea contrazice afirmația: *etica hedonistă este „doctrina porcului”*.

Bibliografie:

1. Capcelea, V. *Filosofie*. Chișinău: Ed. Arc, 1998;
2. Bagdasar, N. *Antologie filosofică*. București: Ed. Universal, 1995;
3. Bobâna, Gh. *Filosofia antică. Partea II*. Chișinău: UASM, 2013;
4. Căldare, D., Lupan, Ș. *Din istoria gândirii filosofice. Partea I (de la Antichitate la Renaștere)*. Chișinău: USM, 1999.
5. Copleston, F. *Istoria filosofiei/Grecia și Roma. Volumul I*. București: Ed. All, 2008;
6. Furst, M. *Manual de filosofie*. București: Ed. Humanitas, 2002;
7. Humă, I. *Introducere în filosofie*. Iași: Ed. Fundației „Chemarea”, 1998;
8. Isac D. *Introducere în istoria filosofiei eline*. Cluj-Napoca: Ed. Grinta, 2005;
9. Laertios, D. *Despre viețile și doctrinele filosofilor*. București: Ed. Academiei, 1999.